

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H

Årsskrift

5

ASKOV HØJSKOLE 1997

Årsskrift udgivet af
ASKOV HØJSKOLE og
ASKOV LÆRLINGE

ASKOV HØJSKOLE

Årsskrift udgivet af
ASKOV HØJSKOLE og
ASKOV LÆRLINGE
1997

For- og bagside er tegnet af:
Inger Marie la Cour,
lærer på Askov Højskole

Øvrige tegninger af:
Ulrik Strøm,
elev på Askov Højskole 1983-84,
billedkunstlærer i 1990.

Trykt hos:
ApS Centraltrykkeriet, Vejen

INDHOLD

Forord

4

Moralen - endnu engang

af Morten Kvist

5

Næsen, munden og ånden

af Ebbe Kløvedal Reich

20

Højskolen og samfundet,

højskolen i samfundet

af Niels Højlund

30

Danmark som indvandrer-

og udvandrerland

af Ulrik Høy

36

Kulturens regnbue

af Jaroslava Seifí

54

At rejse med en Klassiker

af Pernille Ballebye

62

Det samme

af Lars Stadil

67

FRA SKOLENS LIV

Lokalkreds, regnskab,

medarbejdere og elever

71

Forord

“Askov Højskole er i krise”. Overskriften har vi set tit nok i de sidste år. Og sandt er det, at Askov Højskole i dagens presse bliver omtalt mere for sine økonomiske problemer end for sit højskolevirke. Ligesom det er sandt, at Askov Højskole - trods sin næsten mytologiske historie - ikke besidder nogen metafysisk garanti mod lukning.

Ikke mindst derfor er der behov for at vise, at Askov Højskole ikke alene handler om gæld og tilskud. Askov Højskole er først og fremmest en højskole og ikke et aktieselskab; også selv om højskolen - som højskoletanken i det hele taget - naturligvis ikke kun er bundet til åndslivet, men til alle det virkelige livs betingelser.

Dette års skrift fra Askov Højskole er det andet, der udgives i et samarbejde mellem Askov Lærlinge og Askov Højskole. Det er ikke et årsskrift i den forstand, at det beskriver årets gang på Askov Højskole. Ja, artiklerne nævner stort set ikke Askov Højskoles økonomiske situation med et ord. Og godt det samme: Det kan man læse om andetsteds.

Bidragyderne, hvem redaktionen skylder stor tak, er nuværende og tidligere lærere, foredragsholdere og elever. Og dér - ikke i budgetterne, men i mødet mellem lærernes evner og elevernes trang - ligger som bekendt højskolens gerning. Uanset at artiklerne i dette årsskrift hverken hver for sig eller samlet har været tiltænkt denne rolle, er de derfor alligevel udtryk for højskolens og ikke mindst Askov Højskoles liv og berettigelse.

Krise eller ej.

I redaktionen:

Pernille Ballebye og
Christian Dons Christensen,
Askov Lærlinge

Morten Kvist
Askov Højskole

Moralen - endnu engang

Af Morten Kvist

1.

Det hedder sig, at den vestlige verden, måske hele verden, har problemer med moralen. Det skal nok være rigtigt, for det har verden altid haft, skønt langt fra altid de samme problemer.

Vore problemer er særlige, moderne problemer, skabt af moderniteten, som har opløst alle fællesskaber, al anstændighed og gjort folk til individualister i en grad, så ingen kan undgå at blive stødt eller fornærmede flere gange dagligt; for der tages ikke særligt hensyn til mig og min ganske særlige individualitet.

Også dette skal nok være rigtigt for så vidt rettighedstænkningen er stærkt udbredt og et reelt problem; at tænke i rettigheder frem for pligter eller forpligtelser er ikke uden videre sundt i et rigt samfund som det danske (i fattige samfund er det en umulighed). Det bliver til krav om alt muligt og ikke mindre sikkerhed for alt muligt. I USA, hvorfra vi får alt nyt, er det ført meget vidt. Falder man ned fra en stige, medens man maler sit hus, kan stigefabrikanten risikere et sagsanlæg for at sælge stiger, der kan falde ned fra; stigen er med andre ord ikke sikker, så stigefabrikanten har alle chancer for at tabe en sag, der slet ikke er hans. Det må anses for et moralsk problem, skabt af en hysterisk rettighedstænkning. Det moralske problem er ikke, at man kan falde ned fra stigen og slå sig, men at man overhovedet kan komme i tanke om anklage stigefabrikanten for noget som helst.

Eksemplet er selvfølgelig outreret, men slet ikke urealistisk. Der har været ført sager mod tobaksfabrikanterne - af rygerne vel at mærke. De skulle skamme sig, sku' de! Ikke tobaksfabrikanterne, men de rygere, som kræver erstatning for at have levet deres liv efter eget valg, - som de ifølge rettighedstænkningen selv har stillet krav om at få mulighed for at foretage!

Her er vi ved et afgørende og absurd punkt. Rettighedstænkningen fører jo med sig, at vi skal og vil træffe vore egne valg i frihed, og at vi alle har lige ret til at få mulighed for at gøre det. Frihed og lighed er som bekendt centrale størrelser i både den amerikanske og franske menneskerettighedserklæring. Det amerikanske samfund er simpelthen født af denne tænkning, men det er nu ført så vidt, at der ikke blot gøres krav på dette og hint, men på alt muligt, ja selve livet, og der kræves ligefrem sikkerhed mod at livet er farligt. At opfatte livet som noget, man har krav på, er ikke blot dumt og umoralsk; det er dødsensfarligt og en meget stor synd. Det gør i sidste ende livet umuligt at leve. Krav, rettigheder og sikkerhed mod alle mulige mere eller mindre indbildte farer, hysteri og pylleri, spærrer for udsynet og forhindrer modtagelighed for det, som sker: Livets hændelser og tilskikkelser.

Modtagelighed er afgørende; det meste afhænger nemlig af, hvordan man tager imod, hvad man får. Når dagen begynder med den mere eller mindre skjulte forudsætning, at den er en rettighed, har man alle chancer for at blive fornærmet - mange gange - inden solen er gået ned. Liv, mulighed, frihed og lighed og en hel del andet er først og fremmest noget, der skal tages imod. Dernæst kan man så småt begynde at overveje, hvad man har ret til, og det vil i virkeligheden sige at beskytte, hvad man får givet, dvs. at tage vare på det.

Så det skal nok være rigtigt, at den vestlige verden har problemer med moralen. Det er altid den grundlæggende indstilling til livet, som i sidste instans bestemmer moralen, og her må rettighedstænkningen bære sin store del af skylden. Det er imidlertid vanskeligt at identificere problemerne helt præcist og endnu vanskeligere at hævde gyldige svar i almindelighed, dvs. svar som de mange ydmygt vil bøje sig for. Når moraldiskussionen florerer er det selvfølgelig fordi, der er brug for det. Vi mangler svar på både almindelige og fundamentale problemer, og så går snakken naturligvis.

Derfor er, fristes man til at sige, moral kommet på mode igen. Fordi den således er kommet på mode, kaldes den for etik; fint skal det være. Man kan imidlertid godt være lidt usikker på, om

oversættelsen fra almindeligt sprog til modesprog, dvs. fra moral til etik, fører noget nyt eller noget godt med sig. Mange er usikre og sikrer sig derfor ved at sige begge ord hurtigt efter hinanden. Så taler man om moral og etik som om det ene var et fornavn og det andet et efternavn, eller det antydes forsigtigt, at der er tale om to forskellige ting. Det er der strengt taget ikke. Moral er det latinske navn for sædvane; etik er det græske navn for sædvane. Om det alligevel kan være opklarende at operere med begge betegnelser og vel at mærke som to ikke-identiske størrelser, skal forhåbentlig vise sig.

Når vi gerne vil have, at der skal være forskel på moral og etik, har det - tror jeg - akustiske grunde. Der er en del sammenhænge, hvor det ene ord ikke kan skiftes ud med det andet, uden at det lyder meget forkert.

For 10-15 år siden fik vi noget, der kaldes "Etisk Råd", fordi vi kan lave sukeroer om til grisetæer eller hyldebærsaft og ikke kan finde ud af, hvad vi skal stille op med den kunnen. Hvis det var blevet kaldt "Moralsk Råd" var der ingen, der ville have siddet i det, for det lyder som om rådets opgave er at fortælle folk, hvordan de skal opføre sig, - hvilket just er tilfældet. "Etisk Råd" skal fortælle folk eller hjælpe folk med at finde ud af, hvordan de skal opføre sig - efterhånden i forhold til mange ting (det griber nemlig om sig). Men det må det alligevel ikke for alvor hedde sig. Hvorfor?

Inden for filosofien er der en disciplin, der kaldes etik - ligesom der indenfor medicin er en disciplin, der hedder anatomi og indenfor landbrug noget, der hedder pløjning. Disciplinen etik kan man gå til eksamen i, og er man filosofistuderende skal man til eksamen i den. Ikke mange bryder sig om at tale højt om, at de eventuelt skal til eksamen i moral. Det lyder som om deres personlige moralske habitus skal efterprøves ved en art domstol, og det er naturligvis ikke rart (tænk hvis man dumpede).

Disciplinen etik har imidlertid både en principiel del og en almen del. Den principielle del handler overordnet om i hvilken forstand det er muligt at tale om godt og ondt, om etikens forankring. Er det gode f.eks. grundlagt i rettighedstænkningen eller i noget andet? Hvordan bestemmes det gode i forhold til det skønne, og hvad er vigtigst - alle den slags overvejelser!

Etikkens almene del koncentrerer sig om både at foretage og vurdere moralske domme og handlinger; det kan dreje sig om konkrete udsagn om ægteskab, lov og orden, straf og meget andet. At være til eksamen i etikkens almene del kan - ihvertfald i indirekte forstand være at stille til en slags undersøgelse af ens personlige moral. Man kan risikere at skulle svare på spørgsmål som: Hvad kan man gøre i denne eller hin situation? - og argumentere for det, så man jo dermed fortæller en hel del om, hvem man er. Man kan risikere at skulle afsløre sin personlige moral foran det grønne klæde. Men det må det alligevel ikke hedde sig. De fleste vil hellere til eksamen i etik end i moral. Hvorfor?

Der var engang en bevægelse, der hed "Moralsk Oprustning". Den appellerede naturligvis og især til ungdommen om at tænke på noget andet end det, ungdommen altid har tænkt en del på. Bevægelsen er gået i sin mor igen, hvad jeg ikke skal beklage. Men lad os foretage det akustiske eksperiment at genopvække den under navnet "Etisk Oprustning". Hvad ville det betyde? Det ville lyde som et forsvar for det moralsk rigtige i at udstyre forsvaret med nogle bestemte våben frem for andre. Nogle raketbatterier er, kunne det så tyde på, mere moralske at forsvare sig med end andre, hvilket mindst er en diskutabel påstand.

*

Alle tre eksempler viser, at vi har problemer med ordet moral og meget nødig vil have problemer med ordet etik, skønt de altså betyder nøjagtig det samme. Bortset fra at dette afslører sprogets afgørende betydning i snart sagt alle forhold, så bløtlægges noget, som ikke drejer sig om akustik alene.

Vi kan alle indse, at vi bliver nødt til både at være moralske og tale om moral. Men hvordan gør man det uden at blive moralist og bedrevidende i en grad, så man sætter sig selv eller andre udenfor det fælleskab, som moralen netop skal beskytte. Er danskere sarte over for noget, er det ethvert nok så foreløbigt tilløb til noget, der måske en dag kunne udvikle sig til moralisme. Vi søger at komme om ved problemet - og taler i stedet om etik.

Eftersom højskolen altid har været skeptisk overfor det latinske og en smule afhængig af moden, vil jeg tale græsk og sige: Etikdebatten er formodentlig kommet for at blive. Det påfører os et fælles anliggende, som er blevet formuleret i spørgsmålet: Hvordan ser den herskende danske etik ud? Kan den beskrives nærmere?

Lad os kaste et blik på nogle af de områder eller emner, hvor vi finder det værd at sætte ind med etiske overvejelser. Vi vil her se bort fra, at der er ved at gå etik i alting, etik er - som sagt - blevet en moderetning og således et mantra, der skal åbne ikke blot døre, men ører; det sker ved at ethvert ubehag eller behag, enhver politisk bestræbelse skal garneres med glosen etisk eller uetisk. Det er i bedste fald ganske overflødigt.

Redaktør *Nils Gunder Hansen* har i en introduktionsartikel om to etiske tænkere Zygmunt Baumann og Gilles Lipovetsky i tidsskriftet *Kritik* (nr. 109) blandt meget andet drøftet spørgsmålet: Hvordan kan et aktuelt og fundamentalt etisk udsagn beskrives? Hvor findes den lov udtrykt, som afspejler en fælles etik på samme måde som de ti bud gjorde det førhen? Svaret lyder som følger: "*Man må gøre, hvad man har lyst til. Så længe man ikke skader andre.*" Sådan lød ihvertfald en mange gange gentaget vending i en radioudsendelse, hvor to unge kvinder udtalte sig om folks seksualvaner. Det enkelte individs ret til lykke, tilfredsstillelse, opfyldelse af behov, selvudfoldelse forekommer i vore dage de fleste mennesker uantastelig - så længe det ikke skader andre. Det lyder tilforladeligt, men det er også lidt magert.

Hvad mangler - spørger *Nils Gunder Hansen*? Der mangler alle de dimensioner, der sættes af et givet fællesskab. Der er ingen positive forskrifter - ær din far og din mor, elsk din næste etc. Der er ingen bud, ingen minimumskrav, og der er ingen pligter overhovedet. Derfor kniber det selvfølgelig også med offerviljen, måske ikke så meget i det små, altså i de snævre sammenhænge, som skal fungere. Det er imidlertid ikke sammenhængen, der kræver at man ofrer sig. Det er derimod for, at man netop kan fungere optimalt på en krævende arbejdsplads i et krævende samfund og vende hjem til krævende børn. Det kni-

ber med at forstå, at offervilje i al almindelighed hører til blandt betingelserne for, at et fællesskab kan leve. Det er jo svært ikke at stige i løn igen og igen. Det er svært at dele arbejdet. Det er svært at tage sig tid til at klø sin gamle bedstemor på ryggen.

Som en naturlig konsekvens af dette er der heller ikke noget, der er rigtigt anstødeligt. Det er svært at skabe moralsk forargelse med gamle kendinge. Den eneste, der tror det endnu virker, er vist Jens Jørgen Thorsen. Der er ikke basis for moralsk forargelse eller fordømmelse - med mindre altså et menneskes *rettigheder* krænkes; det kunne endda være en tilfældig lyst til et eller andet, som blev hæmmet. Hvad et menneske har lyst til, har det næsten også ret til inden for denne måde at anskue etikken på. Det er kun muligt at fælde etiske domme med almen accept, hvis et menneskes rettigheder krænkes

Menneskerettighederne har erstattet de ti bud. Og menneskerettighederne går man naturligvis ikke i krig for, for krig er ikke menneskerigtigt. Et fakkeltog kan gå an, og det koster jo heller ikke stort. Det gør heller ikke så meget, for selvpofrelsen er ikke i høj kurs, ingen vil jo for alvor anerkende den. Så fakkeltoget bliver, hvad man kan drive det til ud fra den fundamentale etiske grundregel, at man må gøre, hvad man lyst til. Så længe man ikke skader andre.

Denne måde at tænke på er af den ovenfor nævnte Gilles Lipovetsky blevet kaldt for kaldt for efter-pligt samfundet. Efter-pligt samfundet betyder, at gamle dyder som familie, troskab, kirkebryllup og orden i alle regnskaber tilsyneladende har fået en renaissance; der er interesse for disse ting. Det skal man dog ikke lade sig narre af. Det betyder nemlig ikke, at de samme værdier er vendt tilbage, selvom ordene måske er de samme.

Udgangspunktet er hele tiden det enkelte menneskes rettigheder og den dertil beskrevne og knyttede individualistiske etik. Det er i princippet, at man har ret til det hele. "Kræv det umulige" - var der engang et slogan, der hed, hvilket ser ud til at være blevet taget bogstaveligt som den ekstreme selvrealisering. Den er stadig på programmet, men på en anden måde end tidligere. Den sker idag ikke ved at skeje ud fra det normale, råbe højt og gå i underligt tøj. Den finder sted efter en plan, hvor der lægges an til karriere med en passende højt kvalificeret fritid, og det

gælder om - som det hedder - at have baglandet i orden. Hvorfor?

Ikke fordi man har pligt til at elske sin familie (hvad enten man bryder sig om det eller ej), ikke fordi der er noget helligt ved ægteskabet, men fordi alt simpelthen fungerer bedre. Hvor det førhen var familiens sammenhold eller slægtens ære, det drejede sig, er det nu individets selvudfoldelse. Derfor er det idag betydningsfuldt, at familien er velordnet, kontrolleret og detaljeret planlagt, og derfor passer den godt til den systemtænkning og organiseringslidelighed, der gennemsyrrer store dele af samfundet.

En længere passage fra Nils Gunder Hansens introduktion giver et klart billede af det dilemma, der knytter sig til rettigheds-etikken eller den individualistiske etik i efter-pligt samfundet. Det hedder:

Engang blev selvmord betragtet som syndigt eller i hvert fald som at svigte en moralsk pligt for én selv. Moralsk fordømmelse af selvmord ligger idag udenfor de flestes horisont; når individet er bestemt som et rettigheds-væsen har det jo ikke mindst rettigheden over sig selv og sit eget liv. Selvmord bliver derfor ikke et moralsk tema, men et psykologisk drama og en intim tragedie, der mest kalder på medlidenheden. Er der endelig nogen fordømmelse på tale, vil den snarere gælde de personer i vedkommendes omgangskreds, der ikke har været i stand til at opfange "signalerne". At selvmordet i en eller anden forstand er den enkeltes ret, betyder ikke at man ønsker denne ret alt for fastslået, jvf. den udbredte indignation over den håndbog i selvmord, der kom for et par år siden. Man er betænkelig ved glidebaneeffekten, at svage sjæle kan fristes - alt hvad der opfattes som tilskyndelse til selvmord / manglende indsats for at forhindre det vil blive fordømt.

Vi ser her et eksempel på den særlige form for uformaliserbar moral i efter-pligt samfundet: alt er tilladt, men det er det så alligevel ikke. Det, der er godt for et individ, er det nemlig ikke nødvendigvis for et andet. Menneskets er alle tings målestok, og den målestok er ikke stabil.

Et lignende dilemma gør sig gældende inden for diskussionen om dødshjælp: retten til at vælge sin egen død er logisk nok individualismens sidste konsekvente udtryk; ekstrem smerte bliver betragtet som inhuman - ingen ville stille sig op og sige til en døende, at han har pligt til at forblive i live og holde smerten ud. Men igen ser vi følsomheden og angsten med henblik på risikoeffekten - at andre skal føle sig presset til at dø, at geskæftige pårørende skal se deres snit; man tilkender den enkelte en udstrakt grad af frihed, og må samtidig finde på tiltag til at beskytte dem, som friheden kan gå ud over, hvis den formaliseres som en ret. Derfor viger man tilbage fra at legalisere aktiv dødshjælp. (Kritik nr. 109, s. 70).

2.

Efter-pligt samfundet kalder naturligt på nogle svar - alene pga. den uklarhed, som vi har hørt beskrevet, at noget er tilladt og så alligevel ikke. Men måske er rettighedstænkningen også stødt mod en grænse, som er uoverskridelig både med hensyn til etik og med hensyn til fortsat fremdrift i tænkningen. Man kan ikke gå længere end til at tale om retten til sin egen død; her er bogstaveligt talt hverken vej frem eller tilbage. Og aktiv dødshjælp er trods alt ikke populært, altså et fænomen, der så at sige er etisk kreativt og samlende. Det er umuligt at se nogen form for nødvendighed overhovedet ved aktiv dødshjælp.

Som et forsøg på at matche efter-pligt samfundet har udtrykket "konsensus" holdt sit indtog i den offentlige debat i Danmark. Udtrykket bruges så meget, at det forudsættes bekendt af dem, der bruger det. Det kan være lidt vanskeligt at overskue, hvad det dækker over, eftersom det bruges i mange også forskellige sammenhænge, dog først og fremmest politiske og idémæssige; det bruges både positivt og negativt, det betragtes som et problem og som udtryk for en fordelagtig måde at arbejde på. "Konsensus" er latin og betyder samstemthed eller samtykke eller simpelthen enighed, og kravet om konsensus eller bestræbelsen har en magt over sindene, som det nok er værd at gøre sig et par overvejelser over.

Den nuværende brug af ordet dækker - som sagt - over flere forhold. Det dækker f.eks. over et politisk forhold, at det i virkeligheden kan være uhyre vanskeligt at se forskel på de politiske partier i dagens Danmark. Det gælder både på idéniveau og på det praktiske niveau. Betyder det med andre ord noget særligt, om vi har en gul eller en blå regering, om den er stribet eller prikket? Den praktiske politik vil hurtigt vise sig at blive den samme, fordi den faktiske handlefrihed er forholdsvis lille. Eftersom det forholder sig sådan vil den ene slags politik snart tage farve af den anden, så to eller flere gamle idémæssige modstandere ret hurtigt ender med at blive det samme, altså enige; de taler sig efterhånden hen mod enighed, de vil ophæve modsætningen og dermed hinanden. Herefter vil det være endnu sværere at kende forskel på de stribede og de prikkede, og når tilstrækkelig mange mennesker er enige om, at det er godt således, vil man tale om konsensus på det politiske niveau. Det kan have andre navne såsom "politisk korrekthed"; "god moral" eller "høj etisk standard" kaldes det af og til, og når nogen af og til skælder ud over det, kaldes konsensus for moralisme.

Konsensus viser sig også på et mere dagligdags niveau. Der skal forhandles om alting. Den moderne familie er blevet kaldt en aftale-familie, og det dækker ikke blot over, at man skal aftale alt muligt om indkøb, afhentning af børn og andre praktiske forhold. Det betyder også, at familiens værdigrundlag skal forhandles hver gang der er tvivl om noget. I virkeligheden er det moralske værdier, der forhandles og mange skænderier og stridigheder over spisebordet finder først deres afslutning, når far og mor og børn til sidst indgår et kompromis om, hvad f.eks. den sundeste mad består af. Den mest sunde og nærende kost, kan meget vel være et udtryk for en forhandlingsløsning: I vores familie er vi enige om, at salat er sundere end kål, for ellers vil vi aldrig nogensinde få et hyggeligt måltid, endsige et hyggeligt og sundt måltid - og både hygge og især sundhed er godt for alle.

Den moralske værdi "sundhed" er en størrelse, vi forhandler på plads imellem os. Det er vi nødt til, for der findes ingen uigendrivelige autoriteter, der findes ikke mange fælles sandhe-

der, såmænd heller ikke engang om sundhed. Hver anden dag, kan vi læse i aviserne, er der en farlig, hidtil uopdaget kålbakterie på spil, og hver anden dag en lige så farlig salatvirus. Det er mange, mange år siden, at lægen, far og præsten kunne fastslå, hvad der var op og ned, sundt og usundt for den opvoksende generation. Og det er ligeså mange år siden mor kunne læne sig op af fars sandheder, enten ved at billige eller ved at grine lidt af dem.

*

I *Berlingske Tidende* fra d. 28-12-96 (Eksistens) kunne man læse følgende i et essay af filosofen Ole Thyssen:

Moderne samfund er nervøse. Ved siden af de klassiske moralske dilemmaer, som vi er dybt fortrolige med, er det blevet normalt, at der opstår unormale situationer, hvor den moralske intuition svigter. Vi er usikre på, hvordan situationen skal beskrives. Verden løber hurtigt, og moralen har svært ved at følge med.

Derfor er etik noget, som må diskuteres. Den kan ikke overlades til det spontane eller det tavse. Etik skal ikke erstatte styring med penge eller magt eller jura, men supplere og afklare, hvilke måder at tjene penge og udøve magt og fastholde regler, som er acceptable. Med værdier kan man signalere, hvilke krav man stiller til en løsning. Og hvis værdier er stærke nok til at være fælles, kan de indgå i et værdigrundlag, som har etisk karakter, hvis de berørte parter kan acceptere den. (Min udhævning).

Værdier af en vis styrke og stabilitet, sundhed vil være et populært eksempel, kan indgå i en større eller mindre gruppe menneskers fælles værdigrundlag, hvis de altså kan blive enige. Jeg citerer Ole Thyssen for at vise, at den megen tale om konsensus og de mange bestræbelser, der ligger i ordet, ikke blot er noget, jeg finder på, men er udtryk for et markant træk i tiden.

Når Ole Thyssen siger, at etik skal diskuteres, tænker han ikke alene på en fri meningsudveksling, en debat om godt og

ondt ligesom dem Sokrates førte i Athens gader i oldtidens Grækenland. Ole Thyssen tænker netop på, at samtlige værdier, etikken grundlag står til forhandling, og at en eventuel enighed derpå vil og bør kunne tage sig ud som en sandhed af en vis varighed og en vis holdbarhed. Der findes bestemt værdier, men der findes ingen evige værdier.

Hvad enten man nu finder det godt eller skidt, om værdier er evige eller ej, så er det svært at være uenig i beskrivelsen af de faktiske forhold. Vi agerer og ytrer os, som om der ingen evige værdier findes. Det kaldes relativisme eller med et andet og lidt mere positivt ladet fremmedord pluralisme. Svaret på denne tilstand, som de fleste - også Ole Thyssen - finder utilstrækkelig, skulle altså være at konstruere eller at forhandle sig frem til nye eller fornyede etiske standarder.

Jeg tvivler på, at det skulle være et svar, der undgår hurtig forældelse. Jeg tror endda, at forældelsen går så hurtigt, at etikken risikerer at ende som en mode, der som al anden mode skifter med årstiden - sådan som det just er modens mening. Men herfra, med afsæt i Ole Thyssens bemærkninger, kan vi gå et skridt videre og spørge, om der findes værdier i et samfund, som ikke står til forhandling? Findes der med andre ord evige værdier?

Ja, det gør der. Problemet er blot, at vi ikke er enige om dem, at der ikke er konsensus - hvis det altså er et problem!

Der findes frihed, kærlighed og venskab. Der findes familie-sammenholdet, koranen og Allahs sværd. Der findes frihed, lighed og broderskab. Der findes Nirvana, selvindsigt, sjælefred og respekt for individet. Der findes menneskerettigheder og lov og orden. Hvilke værdier, der er omgærdet af glans fra evigheden afhænger af, hvor man befinder sig, hvor man født, hvem ens forældre er og hvilket sprog man taler. Det afhænger af, hvad man er i stand til at se og høre.

At disse forskellige ting kan være evige størrelser, behøver der ikke at være tvivl om - f.eks. for den, der er opvokset med frihed, lighed og broderskab som værdier. Men hvorfor i al verden skal vi stilles overfor *et krav* om, at vi skal være enige, at der skal skabes konsensus om en værdi, for at den kan være gyldig?

Mennesker jorden over har mig bekendt aldrig været enige på evighedens vegne. Står et menneske mutters alene med sine værdier er situationen naturligvis uhyre vanskelig, men det er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at værdierne er falske. Alverdens praktiske gøremål glider naturligvis lettere i enighedens olie, men derfor kan gøremålene jo godt være både forkerte, falske eller utilstrækkelige. Skulle en hel nation blive enige om, at aktiv dødshjælp er et gode og etisk korrekt, anfægtes det dog i grunden ikke af, at der er tale om en krænkelse af det skabte liv - kunne man f.eks. argumentere. Når det gælder grundlæggende samfundsmæssige forhold, det som ligger før den praktiske politik, og eksistentielle forhold, er konsensus-tænkningen i bedste fald utilstrækkelig, en nødløsning, der må bruges medens vi venter.

3.

Medens vi venter - på hvad?

Vi må vente på, at der igen kan tales autoritativt, at mennesker med andre ord vil lade sig noget sige af en myndighed. Denne myndighed skal have guddommelig tyngde - ellers virker den ikke, og den må presse sig på af en jernhård nødvendighed (heri det guddommelige) og stille fordringer til os, som det ikke er overladt den enkelte at vælge eller vælge fra; de skal gælde alment og uomgængeligt, dvs. vise sig som nødvendige for det enkelte individ, gerne med uomstødelig indre overbevisning (at der så kan blive tale om svigt, brud og frafald er en anden sag - vi er jo kun mennesker).

Af en sådan myndighed fødes etikken (og alene af en sådan og uden al tvivl under voldsomme anfægtelser), det vi synes at mangle, hvorefter den praktiske livsførelse kan orientere sig; denne sidste kan vi for min skyld godt kalde moral, altså en udmøntning i forholdsvis konkrete leveregler (og så fik vi alligevel mere fast grund under ordenes forskellige indhold).

En sådan myndighed kan ikke opfindes eller blot postuleres. Enten er den der allerede eller også vil den vise sig som noget

helt nyt. Hvis noget nyt viser sig vil det ske i form af en ny religion (uden jeg dog vil forsøge mig som profet). Jeg tror ikke mindre kan gøre det, og jeg tror ikke vi kender dens navn, selv om dens indhold nok kunne betegnes som f.eks. "hindukrislam"; som ny religion vil den gøre krav på et nyt navn, nye ritualer og sikkert også nye symboler efter nogen tid.

Hvis den myndighed, jeg efterlyser, allerede er her, så kan det selvfølgelig kun være på én måde: Som aktiv nutid, muligvis skjult i historiens gemmer, muligvis i gamle ritualer og symboler muligvis afkræftet, men den må være aktiv. Så er det blot os, som ser og hører for dårligt, er blændede af forkert lys og døde af for meget støj eller simpelthen har for sløve vaner. Hvis den myndighed, jeg efterlyser, allerede er her, så har den uomgængeligt forbindelse med kristendommen, fordi kristendommen som den omtrent eneste åndsform uskrømtet taler om det guddommelige (og religion er forvaltning af det guddommelige); men måske vil det være en kristendom meget skjult og anderledes, end vi kender den idag. Jeg ved det ikke. Jeg ved kun, at vi - hvis vi ikke vil vente på åbenbaringen af en helt ny religion, en ny måde at forvalte det guddommelige på - må begynde i de gældende forudsætninger.

Det vil jeg give et afsluttende eksempel på. Jeg har et par gange nævnt aktiv dødshjælp som et moralsk problem og er uden videre gået ud fra, at de fleste er imod. Rent bortset fra, at tanken skaber synlig væmmelse hos disse fleste, og at man altså simpelthen kan konstatere, at folk ikke bryder sig meget om det, hvordan kan jeg tillade mig uden videre at gå ud fra, at vi i Danmark er imod? Eller hvor stammer væmmelsen fra? Den kan stamme fra skjulte religiøse-etiske forudsætninger, som da lever aktivt i nutiden, - dog ikke i bedste velgående, for så var vi aldrig kommet i tanke om overhovedet at drøfte aktiv dødshjælp som etisk problem.

Man kan hævde, at et menneske først og fremmest er karakteriseret ved sit sindelag eller den lidenskab, man er behersket af. Ordet lidenskab består af to betydningsled "lide" og "skab" og betegner således den egenskab at kunne lide. Til det menneskelige hører altså den evne at kunne lide ondt (og godt), og uden

denne evne ophører man simpelthen med at være menneske. Den døende, som lider, vil altså være i færd med at fuldbyrde noget menneskeligt; ikke at det nu skal være fint eller en ideel måde at dø på, men ihvertfald en værdig (dvs. menneskelig) måde, og hvilke spor det vil efterlade i omverdenen kan man aldrig vide. Ud fra denne anskuelse skal man betænke sig mere end tre gange, inden man giver sprøjten.

Der er to etisk-religiøse forudsætninger tilstede i eksemplet. For det første at et menneske er væsentlig karakteriseret ved sit sindelag eller i sin lidenskab. Det findes ikke klarere udtryk end i Bjergprædikenen. Den anden forudsætning er, at selv den yderste lidelse kan høre med til det sandt menneskelige, udtryk med korsfæstelsen af det menneske, der kaldte sig Guds søn.

Igen - korsfæstelsen er ikke et ideal, lidelse ikke noget man bør opsøge. Men når lidelsen melder sig, kan symbolet tvinge os til at lede efter det menneskelige i den, eller en moralsk dimension om man vil. Lidelsen kalder et skjult virkende aktiv, som er etisk-religiøst, frem i lyset.

Det kunne være en forklaring på den almindelige væmmelse ved aktiv dødshjælp. Den lidende og døende er således ikke et ubrugeligt menneske, men et menneske med en besked til omverdenen: at man forbliver et menneske i lidelsen.

Hvis der skulle være en ny religion undervejs, så lad os i det mindste bruge ventetiden (ikke på Godot, men) på at gøre os vore forudsætninger så klare, at vi kan give den ny religion noget sund modstand. Hvilke skjult virkende aktiver kan drages frem i lyset og kaste lyset tilbage på os, de levende? Det vil gøre den nye religion klarere og bedre, stærkere og mere holdbar. Så kunne det være, at det nye virkelig kunne vise sin myndighed og sin nødvendighed. Jeg ved som sagt ikke, om en ny religion er undervejs. Jeg ved blot, at ventetiden ikke bør gå til spille.

Morten Kvist er forstander for Askov Højskole.

Næsen, munden og ånden

Af Ebbe Kløvedal Reich

“Er det næsen eller munden, hvorpå man opdager sligt?”, spurgte Grundtvig i 1848. Han mente nej, for det var folkeånden, han var ude efter.

I vore dage er svaret noget mere omtvisteligt. Det er svært at få ånden - og især folkeånden - til at betyde noget. Derfor koncentrerer vi os i stedet om dens ydre og mest private attributter. Hvadenten det nu giver sig udtryk i en fjottet afgudsdyrkelse af modernitet og trend-setting, hvor man skal “signalere” noget, der adskiller én fra så mange som muligt af de andre - uden at det i øvrigt betyder noget. Eller det kommer ud mellem sidebenene som gemen diskrimination eller racisme.

For at sige det kort, vandet og biologisk korrekt, så er den form for folkeånd, der for tiden opdages i landskabet mellem munden og næsen, i næsten 100 % af tilfældene dårlig ånde, som skal skjules eller bortforklares.

Men Grundtvigs dagsorden var altså en anden. I eftersommeren 1848, da han skrev “Folkeligt skal alt nu være”, fødselssangen til folkestyret, førte han Danmarkshistoriens allerførste demokratiske valgkamp. En måned efter, at han lod sangen trykke i “Danskeren”, tabte han ved valget til den grundlovgivende forsamling i Nyboder til en søofficer.

Grundtvig gjorde bl.a. den fejl at gå til valg på et spørgsmål: “Folk, hvad er vel folk i grunden?”. Fra en vis vinkel er det selvsagt det vigtigste af alle spørgsmål at stille i et folkestyre. Men det er for gustent og tvivlende til en valgkamp. Man bliver valgt på svar, ikke på spørgsmål.

Men han kom jo alligevel på en kringlet måde med i forsamlingen. Hans gamle fjende professor H.N. Clausen, som han havde skrevet “Kirkens Genmæle” imod og tabt injuriansagen til, blev i Præstø besejret af en jævn mand af folket, væver Hans

Hansen fra Mern. Det var fremgået under valgkampen, at denne væver ikke var blandt Guds bedste børn. Der gik tågede rygter om en gammel anklage for tyveri, han var notorisk fordrunken og havde et uægte barn med et offentligt fruentimmer i København. Den slags rygter kunne måske tillades, hvis de foregik på etatsrådsniveau. På væverniveau var det ganske utilladeligt. Hans Hansen blev presset af sine egne ("Bondevennerne") til at trække sig - "for ikke at skade sagen".

Hvis han ikke havde givet sig, havde forsamlingen nok vedtaget en særlov mod fordrunkne vævere fra Mern med uægte børn. Dengang havde man jo slet ingen træning i demokratisk lovgivning.

Der blev udskrevet omvalg i Præstø. Sognefoged Jens Jensen var en af væverens faste støtter, og hans generalieblad var uplettet. Nu blev han opstillet. De fornemme Præstøborgere begav sig i deputation til København og bad Grundtvig stille sig som sognefogedens modkandidat. Han sagde nej. Han havde ingen lyst til at føre valgkamp for de fornemme imod de almindelige. Men så sagde Jensen, der var blevet konfirmeret af Grundtvig, at hvis hans præst blev opstillet, så skulle han også vælges. Så sagde Grundtvig ja-tak. Jensen mødte op på torvet på valgdagen for at bede folk stemme på hans modkandidat.

Grundtvig var åbenlyst stolt over at sidde i forsamlingen "på vegne af almuen" - ikke blot Hansen og Jensen, men alle dem, som de trendy og politisk korrekte national-liberale kaldte "transtøvlerne". De ikke-stuerene. Hele det store flertal af danske mænd, som ikke havde noget at gøre med Casino-møder og den slags, men som nu havde fået presset et hastværk af et folkestyre ned over hovedet - uden selv at måtte vælges ind i det.

I sin valgkampsang forsøger Grundtvig selv at besvare det spørgsmål, han gik til valg på. Han opregner tre ting, som kendetegner et levende folk:

Det er båret af frihed. Man kan melde sig ind og ud af folket efter lyst og behov ("til et folk de alle hører, som sig regner selv dertil").

Den "fælles folkeånd" får det til at hænge korporligt sammen.

Og sådan en ånd kan kun - "hvad der end går op og ned" - rejses i kærlighed.

Den afgørende modstrid mellem dette syn og den franske revolutions hovedparole ligger i forskellen mellem folkeånd og lighed. Ligheds-idealet er grundlaget for et materielt, politisk krav. Folkeånden kan slet ikke ytres eller forstås som et krav. I samme grad som lighedskravet forudsætter et disharmonisk samfund, forudsætter folkeånden et harmonisk samfund. Helt bogstaveligt tegner Grundtvig (i vers 5) billedet af en korporativ stat som et ideal. Senere overtog fascismen det ideal.

Denne overlappning førte til dannelsen af en af de skumleste afkroge i det grundtvigianske arvegods. En afkrog, som Søren Mørch med en slags sado-masochistisk skadefryd trækker frem i lyset i sin "Sidste Danmarkshistorie": Svagheden for nazismens symbolik og det kraftstruttende, disciplinerede folkebegreb. Niels Bukh var mere åbenmundet end de fleste, men han var langt fra alene med sin fascination i den danske højskoleleverden.

Der var jo tale om en grov mistolkning af Grundtvig. Han spekulerede aldrig nogensinde på at gøre folkeånden til en autoritær afgud på frihedens og kærlighedens bekostning. Og den ægte folkelige og livsoplysende virksomhed, der blev øvet i det første slægtled af frie voksen- og børneskoler, som blev plantet af ham og af Kold, pegede da også i den modsatte, frigørende retning.

Alligevel dukkede misforståelsen altså op. For Søren Mørch er den en slags bevis på, at den "obscurantistiske", grundtvigske ånd og tanke er udlevet og kaput. Mørch træder her (omend med en rimelig begrundelse) ind i den lange række af intellektuelle individualister fra det gode selskab, som hele tiden - i hvert fald siden Brandes - har set med ubehag eller ligefrem foragt på alle forsøg på at vække den tågede og bøvede folkeånd.

Men det er en utilstedelig luksus, der smider barnet ud med badevandet. Da Grundtvig første gang anråbte den ånd, var det fordi samfundet var i akut krise. Det national-liberale hastværk havde gjort det uomgængeligt nødvendigt på ingen tid at skabe en stærk og levende folkelighed bygget på livsoplysning og på

menneskelig ligeværdighed. Alle kneb måtte gælde. Ellers kunne det nye folkestyre ikke lykkes. Opgaven var måske uløselig. Men der måtte gøres et forsøg. Det var Røddings og Askovs og de andre eksamenfri folkehøjskolars første prioritet.

*

Denne prioritet er ude i en livstruende krise i nutiden, og ikke kun på grund af Søren Mørch. Derfor er de frie skoler, der har baseret sig på den, i lige så alvorlig krise. Alle nutidens udviklingstendenser peger den modsatte vej. Væk fra den levende folkelighed.

Mange af de tendenser kan aflæses i HKs tidstypiske og sprogligt dybt formørkede slogan: Solidarisk med dig selv!

Den rethaveriske privatpersons egeninteresse er helt paradoksalt gjort til samfundets credo og højeste målestok. Frihed regnes først og fremmest som frihed til privat forbrugs- og investeringsvalg. Denne definition af frihed har givet os en ny, ego-centrisk form for lønmodtagerbevidsthed, der behersker alle hjørner af nutidssamfundet. På samme måde, som den socialdemokratiske, solidariske arbejderbevægelses tankesæt beherskede gårsdagens samfund. Lønmodtagerne har virkelig, som Thomas Nielsen skrev sig ind i Danmarkshistorien ved at erkende, sejret ad helvede til. Og de bliver ved!

Her er et par nye, åbenlyse frugter af sejren: Lønmodtagerne som totalgruppe rager stadig uforholdsmæssigt meget til sig af samfundskagen. I de sidste ti år har de haft en indkomststigning på 27 % - mod små 10 % til overførselsmodtagerne som totalgruppe. Og de værner grisk om deres privilegier. Mens retorikken svulmer om alt det, der skal gøres for snart den ene, snart den anden gruppe af arbejdsløse, stiger lønmodtagernes overarbejdstimer støt og roligt. For at forhindre at uvedkommende skal komme til fadet.

Denne forkælede, hektisk beskæftigede flertalsklump af private lønmodtagere og forbrugere (og bilister) er i stigende grad i tvivl om, hvem de er og hvorfor. Udover alene. I år kunne Danmarks Statistik melde, at en vigtig tærskel er overskredet. For

første gang nogensinde tæller over halvdelen af alle danske husstande kun én person.

Den ensomme privatdanskers tvivl på sig selv og livet er den afgørende forudsætning for fremmedfrygten, der slår over i fremmedhad, hver gang den føler sig bekræftet. Og for den grasserende forsikringsdille. Og for mange andre kultursygdomme, desværre ikke mindst i vores skolesystem.

For nylig fik undervisningsministeren en højlydt tilkendegivelse smidt i hovedet. Af et massivt meningsmålingsflertal, der kaldte sig "folkeskolens brugere". Det var de nu ikke, for det er jo børn og lærere. Det var deres nidkære ejere og kontrollanter, forældrene. De mente med knusende majoritet, at undervisningen i skolen skal være så individuel, for ikke at sige privat som mulig. Hver enkelt elev skal behandles som sig selv og kun som sig selv. Det er naturligvis et uopnåeligt, antisocialt ideal. Men idealet er det altså.

Man kan sige, at dette ideal passer som fod i hose til et atomiseret og gennemprivatiseret samfund, hvor lokale fællesskaber stort set er afskaffet, og markedskræfterne har gjort skolekammeraten og medmennesket til en konkurrent.

Men for at forstå (og måske undskylde) forældre-flertallets ideal til bunds, må det også ses som et forudsigeligt resultat af det hysteriske uddannelseskorstog, der for tiden drager hen over den rige, postindustrielle verden. Præsident Clinton udråbte det i tiltrædelsestalen til sin anden embedsperiode, men han var langt bagefter. Her i Europa har vi haft fat i det evangelium i mange år. Der er slet ikke noget tal på de ministre, kommissærer, konsulenter og andre ansvarlige personer, der har prædikeret højtravende om "de menneskelige ressourcer", der vil blive sat fri på markedet, når bare folk bliver uddannede nok.

Budskabet har lydt, hver gang nye uafviselige statistikker har slået fast, at arbejdsløsheden alligevel ikke bliver mindre - at skellet mellem dem, der er i arbejde, og dem, der ikke er det, tværtimod bliver større. Der er kun én vej ud af den onde cirkel, lyder det: Uddannelse, uddannelse og atter uddannelse.

Man får uvægerligt den opfattelse, at den rige, postindustrielle verden og dens ledere råder over en særlig gylden lærdom,

som det er livsnødvendigt, at de nye slægter tilegner sig. Men sådan er det jo ikke.

Når ordet "uddannelse" bliver brugt, betyder det så godt som altid kun individuel dygtiggørelse på erhvervslivets præmisser. Man uddanner sig enkeltvis for at kvalificere sig til en fast og vellønnet stilling i produktionen af et eller andet. Den officielle logik siger, at jo flere, der uddanner sig på den måde, des færre arbejdsløse og udstødte bliver der tilbage.

Men der er en uofficiel logik, der er mere vægtig, og som siger det modsatte: Jo mere éndimensionalt og hektisk uddannelses-racet kører, des mere udstødte bliver de udstødte, og des dårligere samfundsborgere bliver vi allesammen.

Korstogets trangbrystede og visionsløse lære er denne: "Du skal i dette liv forøge din markedsværdi ved at kunne det, som et privat firma eller (til nøds) en offentlig institution vil betale dig penge for at kunne. Amen." - I sig selv er det vel meget fornuftigt. Men den tidsalder, der ikke har andre budskaber at give fra sig til fremtidens slægtled er en fattig, dum og ansvarsløs tidsalder. Indrettet på at avle "tankeløse trælle i fabriksherrens gård" - af den slags, som Grundtvig forfærdedes over i den tidlige industrialismes England. Bare en tak mere tumpede, fordi det hele nu foregår på overproduktionens og overforbrugets vilkår.

For et par år siden var jeg i Burkina Faso, hvor jeg stiftede bekendtskab med den imponerende græsrodsbevægelse NAAM, der arbejder med at generobre landbrugsjord fra Sahara. Nøgelpersonen i NAAM-netværket er den "animator", som hver landsby selv udpeger som primus motor og kontaktperson til hovedkvarteret.

Jeg spurgte - indoktrineret som jeg var - NAAMs klarsynede skaber og leder Bernard Ledea Ouedraogo om, hvordan en animator bliver uddannet.

Han stirrede på mig et øjeblik, som om han overvejede at give sin irritation frit løb. Men han tog sig i det og svarede tålmodigt: "De bliver da ikke uddannet! Det er et helt forkert ord for det, der foregår. Uddannelse skaber ulighed og centralisme og snobberi. Men selvfølgelig lærer de af deres erfaringer og bliver bedre til at tale med folk og få tingene gjort."

Siden Ouedraogo satte tingene på plads for mig, har mine alarmklokker ringet, hver gang jeg har hørt det ord. Handler det i virkeligheden bare om at skabe ulighed, centralisme, hektisk eksamenjageri, objektive fyringsgrunde og egocentriske, laka-jagtige, toptrænede lønmodtagere.

*

Det er jo heldigvis ikke hele den danske skoleverden, der har ladet sig mobilisere til dette tomme korstog. Men det stikker sine tentakler og påvirkninger ind i de mindste sprækker.

En af de sjældne dele af vores skoleverden, som man slet ikke kan beskyldes for at hoppe med på korstogsvognen er det hedengangne Tvind-imperium. Om det kan der siges voldsomt meget, og det er også blevet sagt. Jeg skal forskåne jer for 99 % af det.

Kun dette: Det minder mig påfaldende om væver Hansen-historien. Han opfyldte betingelserne for at blive godkendt, men blev det ikke. Der var løse rygter i luften om tyveri, men de fortonede sig, hver gang de skulle konkretiseres. Og Bondevennerne i forsamlingen distancerede sig fra ham, fordi han ikke var stueren. Han skadede sagen, sagde de. Det er altså nøjagtig det samme.

Der er også nogle vigtige forskelle. Tvind-imperiet har nok opløst sig, men de enkelte skoler trækker sig ikke frivilligt, som Hansen gjorde. Og der er absolut ingen forlydender om drukenskab eller uægte børn i nærheden af Tvind.

Men hovedforskellen i denne sammenhæng er, at Grundtvig som en helt naturlig sag trådte i stedet for væver Hansen og Jensen. Han nægtede at smæde og kæmpe mod dem - og sagde først ja, da det var dem, der bad ham. Han var fuldgældig repræsentant for almuen, de ikke-stuerene i den grundlovgivende forsamling. Flertallet af hans nutidige arvtagere har derimod gået påfaldende stille med dørene i Tvind-sagen, hvis de da ikke ligefrem har bakket op om deres minister og hans særlov.

Væver Hansen var ingen engel. Der er heller ingen grund til at antage, at sognefoged Jensen var det. Eller at Amdi og Poul

Jørgensen er det. Navnlig i begyndelsen gjorde Tvind nogle grove fejl og overgreb med basis i en lidt hysterisk forstået Makarenko-pædagogik. Men det er længe siden, man har hørt om fejlgreb af den slags.

Tvind begår imidlertid stadig den forbrydelse at prioritere skabelsen af et forpligtende fællesskab over den individuelle indlæring. Derfor er der stadig dårlig ånde omkring Tvind, som der var det omkring væver Hansen.

Al den slags så Grundtvid stort på. Det handlede jo om noget helt andet. Folkeligheden begynder der, hvor almuen befinder sig. Det er der, man må bjæffe, hvis ej man kan gø. Man må kunne tåle lidt dårlig ånde, hvis man vil i snak med folkeånden.

Han opførte sig naturligvis ikke på tinge, som væver Hansen ville have opført sig. Han var jo ikke ham. Men han overtog uden falbelader hans plads og talte hans sag. For han vidste bedre end nogen, at folkeånden kun trives i ligeværdighedens øjenhøjde. Jo flere der skal ses hen over hovedet på, des svagere bliver den. Derfor blev det snobbete, national-liberale borgerskabs blomstringstid så kort.

I dag må en ny søgen efter folkeånden derfor begynde blandt de arbejdsløse, blandt folk på overførselsindkomst, blandt de uglesete etniske minoriteter - og blandt de "vanskelige" børn og unge, som kommunerne i mange år med gode resultater lod Tvind tage ansvaret for.

I samme omfang som resten af vores skolesystem lader sig rekruttere til uddannelseskorstoget, bliver det stadig mere vitalt, at nogle tapre, frie skoler holder kursen. Og lever op til det, K.E. Løgstrup engang i sunderere tider beskrev som den danske folkeskoles formål.

"Skolens formål er oplysning om den tilværelse, vi har med og mod hinanden," skrev han, "oplysning om samfundets indretning og historiens gang, om naturen, vi er indfældet i med vores åndedrag og vores stofskifte, om universet, vi er indfældet i med vores sanser. For at have en enkelt gløse for det, vil jeg kalde det tilværelsesoplysning... Hvad vi må stå fast på er, at formålet med skolen er oplysning, så vi ikke af vort samfunds karakter af arbejdssamfund lader os forlede til at reducere sko-

lens formål til at være uddannelse. Uddannelse er i skolen blot et afkast, som tilværelsesoplysning giver.”

At realisere denne vision er i dag et hårdt slagsmål op ad bakke. Løgstrup skrev det før arbejdsløsheden, forgiftningen og overforbruget var blevet til store problemer, og han skrev det til hele folkeskolen. I dag, hvor vi med flid bygger op til 20-80-samfundet, hvor en femtedel af os kommer til at sidde på magten, pengene, initiativet og flæsket, mens resten af os bliver brikker i deres spil, er visionen både endnu mere nødvendig og helt uaktuel. Forældre og ministerium står bag den almindelige, offentlige mening, at tilværelsesoplysning allerhøjest (hvis den opfører sig diskret) kan få lov at være et afkast, som uddannelsen giver.

Det store og endnu helt ubesvarede spørgsmål er, om den folkeånd, som Grundtvig påkaldte, kan genoprette det rigtige forhold mellem fælles livsoplysning og privatistisk uddannelse. En ting er sikkert: Hvis en sådan folkeånd overhovedet findes mere, må den i første række ytre sig som kampånd. Sådan var det også, dengang vi fik vores folkestyre. Som Grundtvig lidt nervøst udtrykker det om både de vævre (!) og de dovne folkeånder: “Hvad de alle kan og vil, er at sætte alt på spil!”.

Det er det samme i dag: Sand folkelighed er risikabel. Men det er en risiko, der på en eller anden måde SKAL løbes. Hvis vi ikke løber den, når vi aldrig ind til folkeånden, der lever bag de andres næser og munde. Og hvis vi ikke når ind til den ånd (eller hvis det skulle vise sig, at den ikke længere eksisterer), så kan vores par generationer meget let ende under den skammeligste af alle tænkelige gravskrifter:

De fik et folkestyre i arv. De efterlod sig et ånds- og tanketomt marked...

Der må det ikke ende.

Ebbe Kløvedal Reich var lærer ved Askov Højskole 1968-69. Artiklen er en bearbejdet udgave af et foredrag, som Ebbe Kløvedal Reich holdt på Askov Højskole ved støttearrangementet den 5. april 1997.

Højskolen og samfundet, højskolen i samfundet

Af Niels Højlund

Da jeg for nogle år siden læste H.C. Hansens glimrende bog om Poul la Cour, slog det mig, i hvilken grad han - Poul la Cour - betragtede sin højskolegerning som en helhed. Om det var lærergerningen på Askov Højskole, eller det var arbejdet på Askov Forsøgsmølle, eller det var arbejdet som formand for Skytteforeningerne og den begejstrede indsats for "den svenske gymnastik", eller det var bygningen af valgmenighedskirken i Askov, eller det var undervisningen af de mange land-elektrikere, der i bogstavelig forstand skulle sprede lys over land, det var altsammen eet og det samme. Det var en folkelig indsats i det danske samfund, og det var den, det handlede om, ikke om lige netop Askov Højskole som institution klarede sig mere eller mindre godt.

Det synes jeg er værd at erindre om i disse tider, hvor Askov Højskole er ude i den utvivlsomt værste krise i sin historie, og hvor også mange andre højskoler mærker elevnedgangens deprimerende kendsgerning. Det er ikke højskolerne som institutioner, det handler om.

Sådan vil det øvrige samfund helst tænke. Det - og ikke mindst journalisterne i det - vil helst have sagen meget enkelt serveret: Der er nedgang i elevtallet på højskolerne, altså er højskolerne i krise, og det kan man forholde sig til, ligesom man forholder sig til, at svineavlerne sommetider er i krise - eller fiskeriet. En lille sektor i samfundet har vanskeligheder, lad os se, hvad de gør for at overvinde disse vanskeligheder. Det er den journalistiske vinkel på sagen.

Men det er netop ikke højskolernes vinkel på sagen al den stund, det aldrig kan blive et formål i sig selv at drive højskole.

Askov Højskoles situation er endda speciel derved, at det i stort omfang her er Askov Højskoles eget, så at sige helt private,

problem, der er tale om, grundigt forberedt gennem mange år, og ikke en del af den almindelige højskolekrise. Men det vil jeg ikke gå nærmere ind på. Dels fordi det er så kompleks en sag, dels fordi jeg næppe kan kaldes et uvildigt vidne.

Så lad det ligge. Jeg afventer med stor spænding, hvad der sker i de allernærmeste måneder. Jeg har på fornemmelsen, at det nu er ved at være en sag om liv eller død. Hvad skal Askov være, hvis den ikke mere skal være højskole? Det ville jo nærmest svare til at nedlægge Kronborg!

Men helt bortset fra Askov og helt bortset fra de vanskeligheder, mange andre højskoler i dag befinder sig i, og som der til dels kan gives en række gode grunde til ud fra samfundets almindelige udvikling, så står det egentlige spørgsmål tilbage: Hvad skal vi overhovedet med en højskole i nutidens samfund? Hvis deres tid er ved at rinde ud, så er det fordi den forståelse af samfund og menneskeliv, som med rette gennem mere end et århundrede er blevet kaldt "den folkelige sag", er ved at forsvinde fra tidens dagsorden. Og det ville være en forandring af langt større rækkevidde, end om denne eller hin højskole kan klare sig i den barske konkurrence om de unge menneskers gunst.

*

Det folkelige er både et led i det enkelte individs selverkendelse og en fortælling, som sætter alle enkeltindividerne ind i en større sammenhæng, og det har til alle tider været højskolens vigtigste opgave at befordre begge dele med de midler, som nu de forskellige tidsaldre gjorde lempelige til formålet.

Derfor drejer det sig slet ikke om, hvorvidt højskolerne har specielle linjer eller ønsker at tage det ene eller det andet praktiske fag ind i deres undervisning. Også i gamle dage kunne man undervise i alt muligt fra gymnastik til spat hos heste eller konstruktionstegning for landhåndværkere, uden at det kunne ødelægge den egentlige højskoletanke i det hele. Derfor er det en skinddiskussion, om man bedriver surfing eller teater eller musik på en højskole i dag. Det er det folkelige syn, det handler om. Hvis det ikke er der, kan man være nok så succesrige i alle andre henseender og have nok så mange elever, det er alligevel ligegyldigt.

At det folkelige er et led i en selverkendelse vil sige, at man forstår sig selv ikke som en frit svævende verdensborger eller som en mere eller mindre effektiv lille del af samfundets store rationelle maskine, men at man forstår sig selv som den, der har en historie, og at denne historie er knyttet sammen med netop det sprog, hvorigennem den finder udtryk.

Og at det folkelige er en forståelse af et fællesskab, som er større end enkeltindividerne og binder dem sammen også ud over det enkelte menneskes levetid, det har til alle tider fået udtryk i, at der måtte fortælles en historie om det fællesskab. Også - ja netop også - som en historie, der rakte langt ud over nationalstatens grænser. Universalhistorie kaldte Grundtvig det som bekendt.

Angående begge dele er nutidens højskole i forlegenhed, en forlegenhed, som den deler med det øvrige samfund, med tiden. Derfor er den ikke højskolens "skyld", men man kan nok med en vis ret bebrejde højskolen, at den har gjort så lidt for at modvirke denne udvikling. Den har knoklet for at følge med udviklingen, men har den knoklet lige så meget for at gå imod den og nyfortolke sin egen opgave under nutidens helt ændrede betingelser? Her kan jeg nok føle en vis "skyld".

Ove Korsgaard siger i sin fremragende bog om den danske folkeoplysningstradition, *Kampen om lyset*, at da grænsespørgsmålet i 1920 fandt sin afklaring, og grænsen blev lagt, hvor den ligger den dag i dag, da mistede højskolen en meget vigtig del af sin raison d'être, af formålet med sin eksistens. For da forsvandt den store historie, som højskolerne netop havde koblet det enkelte menneskes historie ind på, og tilbage stod en skole for enkeltindivider, der blev sat til at granske deres egen sjæls dunkle indre i stedet for at blive anvist en plads i en folkelig sammenhæng. Fra et jævnt og munter, virksomt liv til det moderne menneskes fragmenterede, sammenhængsløse tilværelse, det har været samfundets vej i det 20. århundrede. Det har også været højskolens.

Verdenskrige, holocaust, atombombetrussel og kolonifrigørelser har rystet os i dette "mærkeligt langsomme århundrede, hvor alting skete de første 20 år og resten har været konsekven-

ser” (Peter Seeberg). Men rystelserne har dog også stadig koblet os på historien og givet os behov for indsigt i en eller anden slags skæbnefællesskab.

Men nu her, ved indgangen til det 21. århundrede, synes vi at have lagt alt dette bag os. Flere europæiske verdenskrige ville være en absurditet, atombombetruslen er under afvikling, muren er faldet, og endog marxismens store utopiske historie er blevet en død sild, der kun fremkalder et skuldertræk hos unge mennesker her i halvfemserne. Alt går tilsyneladende perfekt, markedet buldrer derudad, og de unge er mest optaget af, hvordan de får tilstrækkeligt høje karakterer til at kunne komme ind på de foretrukne uddannelser. Og så i øvrigt af den næste fest sammen med kammeraterne.

Individualiseringen er ført igennem til bunds og til tops, ja lige midt ind i familiens kerne. Resultatet er et underligt skæbneløst slægtled, som man ikke kan interessere for hverken den ene eller den anden slags historie, og ikke engang kan fange med modernitetens nervøse tale om tilværelsens ulidelige let-hed.

Funktion og tilpasning, succes og fest, det er hvad det handler om.

*

Det er situationen, i tiden, i samfundet. Og så er det vel egentlig ikke så mærkeligt, at hverken kirke eller højskole føles særligt nødvendige mere.

Højskole og kirke har det tilfælles, at deres budskaber kan blive hjemløse i tiden. Ikke fordi budskaberne er de samme, men fordi der tales til den samme modtageberedthed i mennesket, og når denne modtageberedthed ikke er til stede, så tales der for døve øren.

Hvad kirken angår har vi til en vis grad sikret os mod den mulige situation, at sjælen er både døv og stum. Det har vi gjort ved at lade kirken være der som institution uafhængig af den menneskelige beredthed til at lytte. I overbevisning om, at en skønne dag vender dette behov tilbage.

Men en tilsvarende sikring har højskolen ikke. Den er endda en ekstremt liberalistisk ordnet institution: Ingen kunder i butikken - så må butikken lukke. Så enkelt er det.

Derfor har højskolerne det svært i dag, og det er der ingen let løsning på. Fra den ene dag til den anden var det hele pludselig forandret. Sådan er det, når tidsånden blæser. Og selv om man angående tidsånden - modsat en vis anden Ånd - nok kan forsøge at sige noget om, hvor den kommer fra, så er det frygteligt svært at sige, hvor den blæser hen. Lade hånt om den, være højt hævet over den - det slipper man ikke godt afsted med. Men hvordan skal den fortolkes, og hvordan skal dens magt eventuelt brydes? Det er sandelig ikke nogen enkelt opgave.

Men det er ikke desto mindre højskolens opgave i dag. Den må slippe endog de sidste rester af det 19. århundredes fromhed, som endnu præger den, f.eks. i mange højskolefolks nostalgiske forhold til nationalsataten (jf. EU-debatten). Den må fortsat være "uden forbehold moderne", som allerede Rimbaud proklamerede i slutningen af forrige århundrede. Men den må være det for at finde tilbage til sin egen gamle grund, sit eget folkelige anliggende, der ligger forud for enhver modernitet, og er langt større end det 19. århundredes brug deraf i nationalstatens tjeneste.

Niels Højlund var lærer ved Askov Højskole 1959-68 og er nu ansat ved TV 2.

Danmark som udvandrer- og indvandrer-land

Af Ulrik Høy

*Ole sad på en knold og sang
lal-la-la-la-la-la-la-la-la-la!
Får og beder omkring ham sprang
Tral-la-la-la-la-la-la-la.*

I 1899 skrev Jeppe Aakjær en lille vise, “Ole sad på en knold og sang”, der en halv snes år senere blev sat i toner af komponisten Alfred Toft. Mens Toft udvandrede til Amerika, Det forjættede Land, og derfor skal tælles blandt “udenrigs-udvandrerne”, så holdt digtets ophavsmand sig indenfor landets grænser. Som “indenrigs-udvandrer”, fra Jylland til København. Den såkaldte “afvandring fra landbruget” i sidste del af forrige århundrede og første del af vort århundrede hørte til tidens store folkebevægelser, og en del af bevægelsen bredte sig ud over landets grænser. Det er de store linier. De små aftegner sig i visen om Ole, der sad på en knold og sang.

Den fortæller om opbruddets følelser og de bindinger, som gør sig gældende til personer og hjemegn. “Moders øjne dog stærkest bandt”, hedder det, når Aakjær med et minimum af ord søger at udrede det maksimum af følelser, der rører sig i forholdet mellem mor og søn. Dog: “Minder gør ikke sagen klar”, tværtimod, de har det med at forplumre sindet og udbrede en atmosfære af sentimentalitet, som gør opbruddet svært eller måske umuligt. De forplumrende minder røber vel også den manglende selvstændighed, måske den manglende vilje til at kappe navlestrengen.

Det ender med, at Ole hanker op i sig selv og bagagen med. “Over havene hyrden for, fårene står der endnu og glør”. Der er noget definitivt i dette opbrud, der er tale om et opbrud for livet,

mens fårene bliver tilbage. Fårene, de lokale hjemmefødninge, som bliver hængende og gumler på det samme og det samme.

Visen blev til lige før århundredets slutning, midt i de nærmest epidemiske anfald af dansk udvandring, for man regner med, at i tiden fra 1840erne og frem til 1. verdenskrig forlod omkring en kvart million danskere deres fædreland. Det er mange, og det var kun muligt, fordi de havde udsigt til gratis jord i Amerika, og fordi Danmark var et fattigt og chanceforladt sted, uden velfærd, uden reel jobmulighed, som det hedder på nudansk, og derfor også uden håb om kvalificeret advancement senere i livet. Kun udsigten til det samme og det samme - gumleriet på eksistensminimum, åndeligt som fysisk.

De brød op disse danskere, og Jeppe Aakjær satte dem et varigt minde alt imens han - på opfordring - skrev lejlighedssange til den anden kategori af udvandrere, de indenrigs, der drog over til hovedstaden og derfor længtes så såre efter de skønne barndomsdage ved den klukkende å, de grønne enge og det dejlige kjær. Til tider forloren idyl, sødladen idyl, som irriterede den politisk bevidste digter, men hvad gør man ikke for penge.

Det er længe siden. Det er hundrede år siden, men historien om dansk udvandring er en fortløbende historie, som stadig pågår, for vi er slet ikke holdt op med at forlade Danmark og realisere vore forhåbninger i det fremmede. Vi hører blot ikke så meget om det, dels fordi der er tale om en succeshistorie, og hvad skal pressen med den, dels fordi historien i mellemtiden er blevet vendt på hovedet. De tider er forlængst forbi, hvor fattige danskere brød op og skaffede sig et udkomme i et fremmed land. I vore dage skal der kvalifikationer til, så i den forstand er der vendt op og ned på det hele.

Nu om stunder går strømmen den anden vej. Fattigfolk fra den 3. verden søger til den rige verden, så sangen om Ole har fået ny hovedperson. Han hedder Ali og drømmer i sit flygtningeland om en bedre skæbne i dette eller hint højindkomstland, som det hedder i statistikken. Det handler om fattigdom og overbefolkning, og dette emne overskygger så ganske den anden historie, succeshistorien, som fortsat er inde i en god gænge.

For også Ole er blevet en anden i mellemtiden. Han er steget i graderne, har eksamenspapirerne i orden, hans kvalifikationer

fejler heller ikke noget, tværtimod, den moderne Ole Udvandrer tilhører de kvalifikations-rige danskere, for hvem snart sagt alle muligheder står åbne.

Udvandring på deltid

Det er læger, teknikere, økonomer, finansfolk, administratorer, planlæggere og ingeniører, som i vore dage udgør eliten af danske udvandrere. I kølvandet følger typiske mellemuddannelser som lærer og sygeplejerske, men allerede her melder sig et forbehold. De afkræves ofte en tillægseksamen, det forlanger man i Frankrig, USA og England, så det siger noget om det generelle uddannelsesniveau internationalt set. Mindre end en mellemuddannelse kan man dårlig nok møde op med ude på jordkloden, med mindre man tilhører de ekstraordinært foretagsomme, der har kræfter, energi, mod og tålmodighed til at arbejde sig op fra bunden. Og vilje i dobbelt forstand. Vilje til at kæmpe, vilje til at lide afsavn.

Antallet af årlige udvandrere svinger mellem 20.000 og 30.000, men langt flere drager ud i verden for at se, om kloden kan bære. De unge tager på orlov med familien, de helt unge tager på udveksling i 3, 6 måske 12 måneder, et hav af udvekslingsprogrammer gør vore dages danskere til et rejsende folkefærd. Hverken før eller siden har vi berejst kloden med så megen energi, så horisonten er vid, videbegæret støt og stabilt.

I denne kategori af udvandrere på deltid lægges kimen til udvandring på heltid. Mange er det dog ikke, som bliver borte resten af deres levedage. Realiteten er, at selvom ganske mange drager bort i en årrække, så er der også mange, som vender næsen hjem igen, og det definitive, det skæbnesvangre ved opbruddet hører hjemme i en anden tid. Moderne transport-teknologi gør det til en banal aktivitet at rejse til og fra, og det kommunikations-tekniske sørger for, at man altid er i forbindelse med hjemlandet. Det er længe siden, bedstefar sendte lange, håndskrevne epistler hjem til den udkårne, i dag griber man knoglen, telefonen, telefaksen, og forbindelsen er sikret. Om man så emigrerer til et fjernt sted på klodens bagside, kan man hentes hjem med et enkelt opkald. "Hallo, det er mig, jeg står ude i baghaven

i Høng”. “Ja hej du, jeg står her ude på de polynesiske strande og lurer på, om vi kan tage TV 2 med duellen mellem Uffe og Nyrup”.

Globalt set er alle afstande ophævet. Når det gælder moderne satellit-kommunikation tager det ingen tid at få kontakt med hinanden, og hvad geografien angår, kan man nå ethvert sted på kloden inden for 24 timer.

Danske dyder

Hvilke kvalifikationer har den moderne, danske udvandrer? Han og hun - det er nu mest en han - har først og fremmest en god uddannelse. I den øvre del af skalaen, hvortil kommer en rund sum af dyder.

Han kan tænke selvstændigt, og det er relativt sjældent i mange lande, hvor selvstændig tankevirksomhed underordnes det pågældende lands hierarkiske strukturer. “Min dårligste sergent var ti gange bedre end de øvrige landes sergenter”, sagde en dansk befalingsmand til mig. Han var netop vendt hjem fra Bosnien, hvor han havde tilbragt to perioder som halvårsudvandrer. Danske konstabler lærer at tænke selv, og har de ikke den store skoleuddannelse, så lærer de i al fald en grundlæggende dyd: At bruge det indvendige af hovedet. Og bruge det selv i stedet for at løbe forvirrede omkring og spørge andre til råds. Eller sætte sig ned og afvente tilsynkomsten af en overordnet. En dansk kardinaldyd: At tænke selvstændigt.

Danskere er generelt gode til at organisere. Vi har et rigt foreningsliv i Danmark, det har vi haft i 150 år, det udspringer af højskole og demokratisk ånd, det udspringer af en gammel tradition for personlig frihed, og hvor meget man end begræder tabet af de politiske vælgerforeninger, så har vi ikke sat noget til i denne evne. Vi kan organisere. Alt. Fra musikfestivaler til kulturbyer, fra loppemarkeder til sommermøder i Studenterkredsen, og ikke sjældent er de organisatoriske rammer bedre end indholdet. Er der tale om et dansk naturtalent her, så er der ikke mere natur i det, end at vi har fået det ind med kulturen, foreningskulturen.

Hvad der afspejler en tredje dyd. Demokratisk sindelag. Som står i modstrid til autoritær tænkemåde, elitær tænkning, arro-

gant fremfærd, nedladende jeg-alene-videnholdninger, som verden faktisk er fyldt til randen med.

Som en fjerde dyd kan nævnes, at vi ikke er så religiøse, at det gør noget. Religiøs fanatisme er sjælden og aldrig til eksportmarkedet. Den fundamentalistiske dansker bliver hjemme og præker for de omvendte, mens den i religiøs henseende tempererede dansker drager ud og lærer at optræde som medierende faktor. Som forligsmand og -kvinde. Social ingeniørkunst udspringer heraf, evnen til at forlige parterne med gehør for, hvad der rører sig i meget forskellige mennesker - på begge sider af forhandlingsbordet og i den praktiske arbejdsituation.

En femte dyd er humor. Den befriende latter, som befrier det betrængte sind, den trængte situation. Kan man få de muntre sider frem hos andre, så er blandingen af humor og faglig kompetence noget af det bedste, man kan møde op med som dansk udvandrer. Og tålmodighed. Bureaukratiets kommandoveje er uranselige.

Og fundamentalister er vi som sagt ikke. Vi skal ikke bede fem gange daglig for at være på omgangshøjde med situationen, vi skal heller ikke bede Vorherre om gode råd. Vi stoler på, at Vorherre stoler på os, når ellers vi har kvalifikationerne i orden, har læst på lektien og bruger den sunde fornuft.

Ej heller er vi fatalister, som tror på, at det er mystiske kræfter, der styrer udviklingen. Ja, det er der naturligvis - i Danmark - for i det moderne Danmark er der masser af overtro, horoskoper, flirt med det irrationelle og andre åndelige tvillinger til fatalismen, men folk som dyrker det, bliver hjemme. Af gode grunde. Der er ingen efterspørgsel efter dem. Den ufatalistisk sindede dansker tager fat, for han ved, at åbenbaringer skaber man selv, de dratter ikke ned fra himlen.

Den danske udvandrer er flittig, ikke nødvendigvis fanatisk flittig, men han er ikke rejst til udlandet for at holde ferie eller indrette sig med et slapperliv på de gældende ordninger. Den danske flid er målrettet, vendt mod løsning af opgaven og præget af en fornuftsbaseeret evne til at skelne væsentligt fra uvæsentligt.

Den danske udvandrer er pålidelig. Man kan regne med ham. En aftale er en aftale, man møder til tiden, og den moderne dan-

ske udvandrere er svær at bestikke, ja det er i realiteten umuligt. Globalt set er det en absolut sjældenhed. Korrupsion er et ukendt fænomen i Danmark, og når der en sjælden gang dukker et tilfælde af bestikkelse op ved danske domstole, vækker det vild furor. Det danske system har mange småskavanker, men det er ukorrupt, og man kan ikke købe sig til en god stilling. Man skal kvalificere sig, man skal slide i det, optræde på seriøs vis, først og sidst have kvalifikationerne i orden. Korrupsion, nepotisme, det må andre lande om, selvom man naturligvis altid kan fiske en smånepotistisk sag frem fra dette eller hint lidt for indavlede universitet. En korrump dansk embedsmand er dog næsten ligeså ualmindelig som blå fisk på månen, og det er da et nationalt adelsmærke.

Alt i alt er den moderne danske udvandrere et regulært, intelligent og omgængeligt menneske, som er nem at have med at gøre, skønt svær at flytte med, hvis nogen truer. Skub ikke til ham, så bliver han stædig, for hans autoritetstro er af den sunde slags, der forlanger, at autoriteten har noget at være autoritet i.

Hvis den pågældende dansker tilhører eliten i landet, så avler det ikke elitære fornemmelser. Det har aldrig vundet indpas i Danmark. Vi betaler for det på hjemmebane ved et trættende ligemageri og en jantelov, hvor få har for meget og færre format, men vi profiterer af det udenlands. En elite, som ikke opfører sig elitært, som ikke er arrogant eller hoven, og som ikke ringeagter andre, det er en dansk dyd, man sætter pris på i udlandet. Skade, at vi nødigt tåler denne elite indenfor landets egne grænser.

Endelig er vi ikke gamle koloniherrer eller rettere: Vi er så gamle i denne berygtede sportsgren, at det forlængst er gået i glemmebogen. Kun masochistiske digtere og ideologer ripper op i den slags. Koloniherrer i moderne forstand er vi ikke, så vi undgår den ubehagelige aura af en ikke alt for fjern fortids overlegenhed og formynderskab.

Det var talrige dyder, og skulle det gå over gevind, kan et drys selvironi klare sagen. Findes der lyder?

Udvandrere-lyder

De findes, naturligvis. Den mest indlysende er faktisk den, som Jeppe Aakjær peger på med sin vise. Nok er vi udvandrere, vi er også hjemmefødninge. Fårene står der endnu og glor. Med Vita Andersens udødeliggjorte udtryk: Vi er tryghedsnarkomaner. Ligesom Ole er steget i graderne, er fårene det også. Mange går i skole hele livet og gumler på de samme sandheder, for de skal ikke nyde noget, der ligger uden for den vante, åndelige rækkevidde. De bliver hjemme, åndelig talt, og fysisk-geografisk er de heller ikke de store opdagelsesrejsende. Studenter fra København græder ved tanken om at studere i Aarhus, og mennesker fra Jylland skal ikke nyde noget af at tage over på Djævleøen, som Sjælland tituleres. Man vil have tryghed, man vil have garanti for et godt liv, man vil gerne have livet klaret og claret fra vugge til grav.²⁸

Det er vel også velfærdsstatens dilemma. Har vi råd til så megen tryghed på så kulante overførsler og relativt højt niveau? Siden 60'erne har vi bevæget os fra velfærdsstat til velværdstat, og man må håbe, at der også levnes plads til lidt velfærd for dem, der virkelig trænger. Og de fattige danskere, som er mere fattige på kvalifikationer end på gods og guld? De bliver hjemme, for Danmark er trods alt det bedste land i verden at være fattig i.

Det er nu også et af de bedste at finde sig et komfortabelt og velbehageligt liv i. "Det er ikke længere nok med en dygtig kontorchef, en dygtig ingeniør, en dygtig læge, det kan nok skaffes, problemet eller udfordringen er, at få den øvrige familie med", siger en ansat i et stort dansk firma. "Hvis ægtefællen ikke falder til i det fremmede, så falder projektet til jorden. Hvis børnene ikke tilbydes en god skole, så falder det også, og vi har et godt øje til *ghettoiseringen* af vore udsendte. Det er ingen spøg at blive muret inde i en amerikansk soveby et eller andet sted i Sydarabien".

En dansker, som har tilbragt 30 år i Sydamerika formulerer det mere skarpt. "Vi er blevet tryghedsnarkomaner og mere end det. Vi er fordringsfulde på et helt urealistisk sæt. Vi vil have succes, jamen det er da godt nok, hvem vil ikke gerne have suc-

ces, men hvis der er tale om et krav til firmaet, et krav om succes-garanti, så har ansøgeren et problem”.

Generelt er danskere velorienterede om forhold i det fremmede. Måske har vi ikke lige stort gehør for kulturelle forskelle, ikke lige gode sprogkunderskaber, men vi ved generelt meget om de politiske og sociale forhold under fremmede himmelstrøg. Det betyder igen, at vi stiller krav, og vi rejser ikke til et hvilket som helst sted på kloden. Hvis der befinder sig 200.000 danskere, måske 250.000 udenfor landets grænser, så er de 150.000 beskæftiget i et EU-land, altså et højciviliseret område.

Man kan godt få en dansk gladiator-type til at tage kampen op i uland. Det kan vare nogle år, problemet er altid familien. Hvis familien ikke trives, vender selv den dristigste gladiator næsen hjem eller finder et mere civiliseret land at agere i, for det uundgåelige spørgsmål indfinder sig før eller siden: “Hvorfor er vi her? Hvad har vi gjort, siden vi skal bo i den elendige varme, i et elendigt land, med et elendigt styre? Hvorfor bor vi ikke i trygge og komfortable omgivelser? Lad os komme et sted hen blandt ligesindede, og så kommer pengene i anden række”, som en embedsmand formulerer det.

Hvis fårene er blevet kræsne, så er den moderne Ole Udvan-drer og hans familie det altså også. Det præger mentaliteten, og en ledende erhvervsmand hæfter sig ved svagheder i det danske uddannelsessystem. “Vi bliver måske ikke dårligere og dårlige, jeg vil nødig polemisere for kraftigt, men de andre bliver med garanti bedre og bedre, og det stiller os - alt andet lige - dårligere i konkurrencen”.

Protest-udvandring

En speciel kategori er protest-udvandrerne. Det er folk, som forlader landet på grund af det høje skattetryk, folk der vander sig over systemet, folk der raser mod den danske lønmodtagermentalitet, folk der savner noget mere iværksætterånd, folk der rejser i protest mod den uniformerede slaskethed, folk der synes, at Danmark har udviklet sig til et socialistisk samfund, og folk der har mere klimatologiske grunde til at bryde op. De har det dårligt i det sure og formørkede klima og får det bedre nede i solen.

Protest-udvandrerne får heftig omtale i pressen, især dem der søger skattely, men kendsgerningen er, at de er få i tal, omend symbolværdien er i top. Hvem vil ikke gerne smække med døren i protest mod dette og hint? Det ville Christian Winthers lille gut i "Flugten til Amerika", men som bekendt blev han hjemme hos mor og storebroder og fandt sin trøst på bunden af sagsuppen. Dette materielt funderede argument er aldrig gået af mode. Selv når man er gal i skralden eller på varig kant med systemet, så er der mange kvaliteter i Danmark. Ikke i det danske samfund måske, men i Danmark, det historiske Danmark, naturens smukke Danmark, de danske skove, strande, landskabelige herligheder.

Vigtigere endnu er det danske sprog, for vi har som bekendt kun et sprog at tænke på, føle i, drømme i, foruden at tale i og skrive på, og denne sproglighed og hjertenære relation går fløjten, hvis man emigrerer. Endelig er der slægt og venner, stærke familiebånd, sidst og igen og igen det sprog, som er det egentligt identitetsbærende. Modersmålet.

Det var lidt om danske udvandrere, for vi hører ikke så meget fra den kant. Det er den anden historie, der sætter debatten og den hjemlige dagsorden. De sidste 30 års historie om Danmark som indvandrerland.

Indvandrer-dyder

*Ali sad på en knold og sang
lal-la-la-la-la-la-la-la-la-la!
får og beder omkring ham sprang
tral-la-la-la-la-la-la-la.*

Kan man bedømme "de fremmede" på samme måde, som man bedømmer sine egne? Det mener jeg godt, man kan. Derfor et par ord om indvandrer-dyder og indvandrer-lyder.

Jeg vil gerne se Danmark som et arbejdsland, et land hvor man arbejder for føden, og et land hvor den flittige borger får mere ud af tilværelsen end den dovne, og hvor den samme borgerflid agtes højere end dovenskaben. Flid og dovenskab, det

var gamle ord at bringe i anvendelse. Desværre, jeg har dem ikke bedre, og jeg er bange for, at skal Danmark overleve i en verden, der ikke giver ved dørene, og hvor vi må konkurrere på lige fod med de nye, vakse nationer i det fjerne østen, i en sådan splinterny verden er det ikke så ringe endda med ældgamle idealer.

Vi har kun eksporten at leve af, og det er dejligt at konstatere, at Danmark aldrig har været så velstående som i disse tider. Danmark er et rigt land målt på eksportindtægter, og trods betydelig arbejdsløshed, har der aldrig været så mange mennesker i arbejde som nu. Kernen i det hele er derfor et velfungerende arbejdsmarked, og kernepunktet i de fremmedes tilstedeværelse i Danmark hedder af samme grund tilknytning til arbejdsmarkedet, helst i form af fast arbejde kombineret med gode kvalifikationer.

Her er der meget stor spredning. Der er en kategori af indvandrere, vi sjældent hører om. Det er den amerikanske professor på Niels Bohr Instituttet, det er den tyske direktør i det store firma, og det er de kompetente skotske teknikere, der instruerer medarbejderne i Det Berlingske Hus. Der er tale om specialister på meget højt niveau, altså mennesker som kan noget, vi andre ikke kan, og deres emigration er til stor nytte for landet. De vender sikkert tilbage til deres hjemland, enkelte bliver dog boende, stifter familie, bliver naturaliserede danskere og bidrager med deres faglige kompetence til den fælles velstand og styrkelse af Danmarks stilling i den konkurrerende verden.

Der er med andre ord det samme korps af højligt kvalificerede udlændinge i Danmark, som svarer til korpset af højligt kvalificerede danskere i det fremmede.

Går man fra de meget kvalificerede til de mellem-kvalificerede og længere ned, til de mindre kvalificerede bliver tendensen tydelig. Der er alt for mange dårligt kvalificerede "fremmede" i Danmark, og det skaber problemer. Da de første fremmede kom til Danmark for 30 år siden var der tale om en decideret arbejdsmarked-relateret disposition. Dansk industri inviterede ufaglærte jugoslaver og tyrkere herop, og disse mennesker blev især tilbudt det trælse og beskidte arbejde. Det var flittige

folk, de arbejdede for deres løn, og Danmark skylder dem naturligvis respekt. De fleste er forlængst danske statsborgere, og selvom mange siden blev arbejdsløse og faldt ud af arbejdsmarkedet for aldrig at vende tilbage, så skylder vi dem stadig respekt.

Nye danskere

Jeg mener også, at vi skylder deres børn respekt. Vi kalder dem 2. generations-indvandrere, det var bedre, mere respektfuldt at kalde dem *danskere*, for det er det, de er - danske statsborgere - eftersom de er født i Danmark, har gået i danske skoler og er i fuld sving med enten at uddanne sig eller finde deres plads i det danske samfund. De er danske af muslimsk tro, ligesom vi andre er danskere af protestantisk tro, katolsk tro, jødisk tro osv., og hvis troen ikke betyder så meget, ja så er denne unge generation danskere af tyrkisk herkomst, pakistansk herkomst, jugoslavisk herkomst osv. osv. Det er vigtigt at titulere hinanden på korrekt vis, så jeg vil opfordre til, at man dropper de vante talemåder og kalder denne ungdom for dansk.

Der er mange dygtige iblandt, mange stræbsomme, flittige, idealistiske unge, det ved jeg fra min søns skolegang på et københavnsk gymnasium. Disse unge gør sig smukt bemærket i landets gymnasier, de klarer sig nydeligt på det danske arbejdsmarked, enkelte har forladt universitetet med fine eksaminer, og deres evner som talsmænd og -kvinder i trængte situationer er direkte respektindgydende. Det er disse unge, der skal vejlede og retlede deres egne, det virker meget bedre, end når vi andre løfter fingeren og skælder ud.

For disse unge danskere ved, hvordan samfundet er skruet sammen, de ved, at Danmark allerede i 1849, i Grundloven, udskilte stat og kirke, så kirken mistede de ydre magtbastioner og alene virkede ved sin åndelige kraft. Disse unges muslimske tro har mange grader, fra en ret så pågående islamisk opkæftethed - jeg har været i disput med dem - over et mere afslappet syn på det muslimske til diskret afstandtagen. Hvad der fremgår af de muslimske præsters reaktioner. Det er svært for mullah'erne at bevare den åndelige magt over de unges sind,

adskillige mullah'er er faktisk ret knotne over udviklingen, og det har de rigtig godt af. Vi skal ikke have noget stærkt præsteskab i Danmark, hverken på den ene eller anden måde, og vi skal slet ikke respektere den type islamisk fundamentalisme, som tager Koranen på ordet og blæser Grundlovens fine skelnen et stykke.

Enkelte mullah'er er naturligvis stærkt fortørnede over de unges "svigt", og må denne fortørnelse få dem til at søge andre græsgange. Som jeg ser udviklingen inden for den muslimske verden i Danmark, altså de 130.000 mennesker, som på papiret er af muslimsk tro, så tror jeg udviklingen bliver præget af de unges *danske* syn på tingene. Det vil sige, at vi i praksis får "folkekirkelige tilstande" indenfor moskeen, ligesom der er folkekirkelige tilstande indenfor Mosaisk Trossamfund.

Ser man det teologisk an, falder modsætningerne i øjnene, eftersom det er al teologis mening at formulere sig i modsætning til andre religioner. Det har vi herhjemme gjort med stor omhu de sidste 500 år, hvor den protestantiske tro er konfronteret med den katolske, og nu er det så Islam og Kristendommen, der tørner sammen - teologisk set. Populært sagt kan man derfor gå to veje, fokusere på det, der samler, eller stirre sig blind på det, der spreder. Den ene vej er bestrøet med konflikter, den anden med sameksistens og muligheder, så valget er ikke svært for mig, skønt jeg faktisk har den protestantiske teologi som åndelig ballast.

At føre en *hard core* protestantisk teologi i marken mener jeg er forkert af to grunde. Der er kun svag dækning i befolkningen for skarpe, teologiske synspunkter, og der er kun ballade i kølvandet af den strengt teologiske disput. Den fornøjelse synes jeg ikke, man skal skænke de fåtallige, islamiske fundamentalister og deres potentielle tilhængere. Lad dem skændes indbyrdes, det er meget bedre, fanatikere ønsker dybest set ingen dialog, de ønsker kun dialogen som anledning til at føre sig frem og skrue sig op.

Protestantiske teologer diskuterer jo heller ikke med folk fra Scientology eller Jehovas Vidner eller New Age og andre obscure retninger. Islam er primitiv, grundlæggende primitiv, hvad lidt mere raffinerede muslimske ånder har deres hyr med.

Indvandrere-lyder

Jeg bryder mig ikke om missionærer, ja faktisk finder jeg dem ret så afskyelige, og vi har fået en supplerende type mission i de 30 år, indvandringen har stået på. Jeg nævnte den religiøse side af missionen. Der er også en verdslig mission, der bygger på "rettighedstænkning" fra de store kataloger hos FN og et utal af sammenslutninger for snart den ene snart den anden rettighed. Jeg finder det trættende, ja som lidt af en pestilens med al denne tænken i rettigheder.

I mit univers er der rettigheder og pligter, man skal yde for at kunne nyde, hvad indvandrere og flygtninge selvfølgelig skal have klar besked på. Det gælder forresten også i forhold til love og forordninger, som vi har mange af i Danmark. Det er ikke racisme fra politiets side, når de påtaler overtrædelser af landets love, det bør mere primitive indvandrere skrive sig bag øret, og det bør asylsøgere have kursus i allerede i Sandholmlejren.

Endelig er der en mere pågående type moralister, der fører sig frem i avisernes spalter og gør sig megen umage med at bibringe den danske befolkning det hele sæt af politisk korrekte holdninger. Beskyldningen for racisme sidder løst i bæltet, og de kan for mig at se rende og hoppe. Mere er der ikke at sige, ud over at disse emsige typer skulle finde sig noget fast arbejde, bidrage til det fælles bedste og i første række opdrage på deres egne. Der er hårdt brug for det.

Den religiøse mission af muslimsk observans støder man kun på i moskeen og de muslimske friskoler, og det kan man naturligvis ikke blande sig i. Vi har religionsfrihed i dette land, vi har også love, der giver udstrakt frihed til at lave sin helt egen skole. Det er mit indtryk, at muslimsk sindede skolefolk er loyale over for den danske stat. De ønsker at give deres elever kundskaber, så de kan klare sig i det danske samfund, og de gør sig ingen illusioner om, at eleverne forlader Danmark bagefter. Danmark er *deres* land, og med det for øje gælder det om at ekvipere eleverne med de bedste kundskaber. Jeg finder det aldeles respektabelt, så det er ikke her, problemerne findes.

De ligger hos det relativt store antal indvandrere, der sender deres børn i danske skoler. Her er der markante problemer, det

er *de* historier, pressen til stadighed bringer i fokus, og det kan ingen klandre den for. Problemerne er uomtvistelige. Det er ikke noget, der vælter nationen, og det er ikke noget, der fører til et såkaldt multi-etnisk samfund, det er derimod noget, der koster staten penge og ressourcer. Ballade i familien skal andre familier erfaringsmæssigt blande sig i en stor bue uden om, men der er ingen tvivl om, at man i visse indvandrerkredse skal hænke voldsomt op i sig selv. Det gælder de sproglige færdigheder, det gælder indstillingen til forholdet mellem at yde og at nyde, og det gælder over en bred bank det, man kunne kalde "projekt livet i Danmark".

Dansk

Jeg mener, at alle indvandrere bør lære at tale dansk, helst skrive dansk, og jeg mener, man skal lægge en benhård dagsorden her. Ligeså liberal lovgivningen er med hensyn til familiesammenføringer, ligeså streng bør den være i kravet om, at de familiesammenførte lærer det danske sprog. Desværre er der megen slaphed både fra dansk side, men især fra indvandrerside, så hvis de førnævnte missionærer ønsker sig en ivrig bestilling, så kan de tage fat her. Der er nok at rive i.

Vi har ikke brug for prædikanter, der skælder danskere ud for racisme og diskrimination, vi har derimod brug for prædikanter, som vejleder deres egne og gør dem til gode danske borgere. Og en god dansk borger, ja det er en borger, som mestrer det danske sprog så nogenlunde, det er en borger i arbejde, det er en borger, som bestiller noget og derfor betaler skat, skønt guderne skal vide, at systemet også inviterer de indfødte selv til at dandere den på diverse orlovsordninger eller på anden måde give partiet som eksistentielle badegæster.

De kriminelle indvandrere er afskyelige, dog ikke mere afskyelige end andedammens egen avl af kriminelle elementer, og det er vigtigt at kalde en spade for en spade. Der er vel en 50-100 unge kriminelle indvandrere på Nørrebro og Vesterbro, og de har undertiden held til at bilde nationen ind, at de udgør en flok ubehjælpssomme stakler, der diskrimineres fra morgen til aften og på brutal vis forfølges af det stedlige politi. Det er løgn

og bedrag. Der er tale om udspekulerede 2. generations-indvandrere - altså såre danske medborgere - der prøver at få gang i gaden under dække af, at de udgør et forfulgt mindretal. Det burde Københavns overborgmester i det mindste gennemskue.

Til andre irritations-punkter hører, at flygtninge gøres til indvandrere i løbet af nogle år. Dette punkt er aldrig rigtig afklaret, fordi der er krig 40 steder i verden, og flygtninge derfor ikke sendes tilbage.

Den helt store skandale har vi dog endnu til gode. Pludselig har Danmark fået et somalisk samfund, et mini-Somalia på 10.000 sjæle, og ingen aner deres levende råd. Politikerne er rådvilde, borgerne ryster på deres arme hoveder - i al fald de borgerligt sindede borgere - for hvad i alverden skal man stille op med 10.000 vildt fremmede mennesker, hvoraf de færreste kan dansk og mange hverken kan læse eller skrive. Det er hovedløst, det er hen i vejret, men jo aldeles virkeligt. Disse mennesker er *her*, her og nu, og da de ikke *må* tage arbejde under tariffen og de overenskomstmæssige vilkår, ja så er de dømt til varig forsørgelse.

Sådan er der dyder og lyder, tilfældigheder og mærkværdigheder, plus en masse indviklet jura og lovgivning i denne sag, og for at holde perspektivet fast, har jeg peget på centrale fænomener som job, kvalifikation, arbejdsmarked og ikke mindst eksportmarked, for vi har kun eksporten at leve af. Der er også kultur, kunst og indviklet filosofi - og fritid - men på en eller anden måde skal al denne kreativitet jo *finansieres*. Til det jordnære perspektiv hører også, at man kan overkomme opgaven, at vi har ressourcer til at løse de mange problemer, og at vi ikke inviterer på problemer, der overstiger vores kræfter.

Blandt ligesindede

Vores idealer om lighed, som til tider udarter til ligemageri, har afstedkommet en slet skjult dagsorden. Nok ligner vi hinanden, vi er dog især umådeligt forskellige. Det gamle ord "lige børn leger bedst" er ikke gået af mode, det lever i en række sindrige og stærkt graduerede former for samvær. Vi søger sammen med ligesindede, og inden for rammerne af dette, søger vi endnu tæt-

tere kontakt med de ekstraordinært ligesindede, og den dag vi realiserer det almene, sker det i forventning om at støde på den absolut højeste form for ligesindethed, nemlig kærligheden.

I takt med at “det folkelige” og “det kristelige” glider i baggrunden, glider andre referencer ind i synsfeltet. Jeg tænker på *faget*, den faglige sammenhæng, kollegers kreds, som bliver til venners kreds og nemt den dominerende faktor i ellers traditionelt sidestillet pardannelser som “slægt og venner”.

“Jeg føler, jeg har mere til fælles med en iransk intellektuel end med en skipper fra Hanstholm”, udtalte juristen Morten Kjærum for nogle år siden, og det fik han megen skænd for. Som snu reporter ringede jeg straks til min meldetjeneste i Thy og bad dem skaffe mig en fiskeskipper fra Hanstholm. På den måde kom jeg i kontakt med den gode skipper Førby og forelagde ham Morten Kjærums udtalelser. Skipper Førby tyggede lidt på den og sagde så, at det i grunden ikke undrede ham. Selv følte han ikke, at han havde meget til fælles med folk i København, slet ikke de kloge teoretikere i Miljøministeriet. Bemeldte folks kendskab til havet gav han ikke meget for. I det hele taget følte han sig på afstand af storbyens rørelser og mentaliteten der, mens han følte sig godt tilpas blandt kolleger fra andre lande, fra Skotland, Tyskland og Frankrig.

Her var man fælles om noget, i første række fiskeriet, i *allerførste* række måske om den udtalte skepsis overfor hovedkvarteret i Bruxelles. Herfra blev der nemlig udstukket regler, der efter Førbys mening kun var i fjern samklang med realiteterne og meget ofte spændte ben for erhvervet. Og så fortalte Thorkild Førby ellers den lune historie om delegationen af fiskere fra Kazakhstan på besøg i det nordjyske. Det kneb med forståelsen, tolke måtte klare samtalen, men så meget stod fast, at fiskerne i Kazakstan, der fiskede i det store indhav, havde meget lidt tilovers - ikke for embedsmændene i Bruxelles - men embedsmændene i Moskva. Centralstyret. Dette styre bestemte alting, det satte sig på den menige fisker, det var kort sagt fiskeriets egentlige fjende.

Og sådan skabes der fællesskaber - på trods - og på tværs af landegrænser, mellem folk af faget. Filosoffen Ole Thyssen for-

talte mig, at hans åndelige omgangskreds befandt sig i Stockholm, Tyskland, USA og England, for det var her, han hentede den åndelige næring og her de kvalificerede udvekslinger fandt sted - med fagfæller - som siden blev nære venner og bekendte. Det faglige incitament er stærkt, skønt slægten består og den ene generation efterfølger den anden.

30 års indvandring er ikke gået spurlost hen over landet. De nye danskere er vitterlig nye, med de problemer og handicaps, de måtte have, men også med de muligheder, som peger frem. For dem selv og vi andre. Således har jeg forlængst taget bestik af den realistiske mulighed, at jeg ender mine dage på et dansk plejehjem. Vi vil se meget fjernsyn på dette plejehjem, vi vil spille en del whist, og jeg vil i det omfang fingrene lyster akkompagnere på klaver til de fælles sangtimer. "Ole sad på en knold og sang", tekst Jeppe Aakjær, melodi Alfred Toft. Vi må selv oplade vor røst, thi plejepersonalet kender hverken tekst eller melodi. Bagefter bliver vi trillet i seng, og hvis jeg ikke tager fejl, er det Alis søster Fatimah, der skubber kørestolen ind på stuen. Det bliver en fest, og da festen forlængst er begyndt, kan man ligeså godt få det bedste ud af den.

Ulrik Høy er redaktør på Weekendavisen Berlingske, tidligere lærer på Gerlev Idrætshøjskole og cand. mag. i dansk og musik. Ulrik Høy holdt den 5. juni 1997 grundlovstalen på Askov Højskole.

Kulturens Regnbue

Af Jaroslava Seifi

Mennesker er ens alle steder, hedder det. Og alligevel er mennesket hyppigt involveret i jagten på Den hellige Gral, i dette tilfælde jagten på det almene, en almen-menneskelig mening, en menneskeslægt, som taler uden sprog eller med et universelt sprog.

Korsfarere, der begiver sig ud på den slags rejser, søger den absolutte menneskelige kultur, og når de vender tilbage fra rejsen vil de til de stakkels barbarer, der er lukket inde i deres begrænsede sprog, bringe en bebudelse om en absolut kultur, som taler et absolut sprog, og som gennem sproget forkynder den længe eftertragtede menneskelige almenhed.

Forfatteren af denne artikel har også gjort en rejse - til Danmark.

*

En gang for godt et år siden kom jeg til at læse en morsom artikel i en russisk avis. En vis Olga Kaminka, som - ganske vist på sin egen manér - havde oplevet "Danmark, danskerne, dansk", prøvede at gøre rede for sin opfattelse af fænomenet. Artiklen hed "Hvorfor jeg ikke har lært dansk", og jeg kan ikke lade være med at brug et citat fra den:

Trods mine tre år i Danmark har jeg alligevel ikke lært dansk. Og det var ikke, fordi sproget er særligt svært. Det var blot, fordi sproget og jeg så at sige ikke kunne finde ud af det med hinanden. For at forstå et sprogs struktur og komme i besiddelse af det, må man trænge ind i det indefra. Gennem levevis og kultur. Smelte sammen med sprogets miljø. Så kommer der efterhånden en gensidig forståelse, og der opstår sympati, ja endda kærlig-

hed. Og en skønne dag bliver man klar over, at man nu er i besiddelse af sproget. Men sproget kommer også i besiddelse af den, der bruger det.

Jeg stødte altså på problemer. Den danske kultur, danskernes levevis og tankesæt viste sig at være ikke bare fremmede for mig, men simpelthen rystende for selve livets grundprincipper. Især brød jeg mig ikke om sangen om et juletræ, hvor julen "koster mange penge" og om udtrykket "du må ikke tro, at du er bedre end os". Kort sagt, tilegnelsen af sproget var en komplet fiasko. Bevidst og uigenkaldelig.

En af de vigtigste og uundgåelige dele af et højskoleophold i Danmark er mødet med det danske sprog, som blandt andet giver os russere mulighed for at opleve russisk i dets samvær med et andet sprog. Naturligvis er det kun en lille del i forhold til de utallige gensidige udvekslinger, der foregår mellem forskellige sprog. Og under alle omstændigheder vil den russiske kultur forblive at være russisk og den danske kultur vil ikke miste den mindste del af sin danskhed.

Men selv Pusjkin har som bekendt forandret og fornyet den russiske litteratur væsentligt takket være fremmede påvirkninger. Som den russiske filosof Mikhail Bakhtin helt korrekt har påpeget: "Et sprog kan først forstå sig selv efter at være afspejlet i et andet sprog".

Forholdet mellem russernes og danskernes livsanskuelse kan sammenlignes med forholdet mellem de to TV-signal-systemer, PAL og SEKAM. Det ene system kan ikke opfange farver fra det andet systems signaler, medmindre man tilslutter en universel dekode, en multisystem-dekode. Højskolernes opgave over for udenlandske elever er efter min opfattelse netop at være en sådan dekode, fordi opholdet i et andet land giver os mulighed for at se hinanden "i farver".

Danmark er et af de få vesteuropæiske lande, som gør en stor indsats for at lade unge fra forskellige lande lære noget om landet i landet. Den vestlige kultur i det hele taget har til perfektion tilegnet sig kunsten at præsentere sine præstationer mest fordelagtigt, mens det for russere er typisk ikke at værdsætte det, man

har, og på enhver tænkelig måde at bortøde sin rigdom, både den materielle og den åndelige. Opholdet i Danmark kan på en egendommelige måde lære russere at værdsætte både sig selv og deres land.

Russeren er skabt ganske eklektisk i sit indre. Russeren mangler det overblik, som er så karakteristisk for den vestlige kultur. Landets kolossale vidder virker ikke kun befriende, men også desorganiserende og fordærvende på det. Russeren er dårlig til spare op - i bred forstand: Russeren indsuger nemt alt omkring sig, men bortøder også nemt det, han har. I den henseende kan kontakten med en så besparende og nøjeregnende virkelighed som den danske være uvurderlig for mine landsmænd. Mødet med den danske kultur kan hjælpe russerne med at afbalancere den historisk stærke østlige indflydelse og samtidig med at erkende og systematisere deres egen kulturarv.

Den danske kultur kan i en vis forstand sammenlignes med velordnet kammermusik. Mødet med den kan åbne russerens øjne for den symfoniske vidde og vildskab, som Gud har givet den russiske sjæl, og det kan bringe os til at forstå, hvor omhyggeligt vi skal passe på denne særlige gave, og hvor velovervejet man må vælge en ramme for den.

Rusland er en "enfant terrible", der snart raser og fejrer alt bort fra sin vej, snart ser sig rådvildt og ensomt omkring på korsvejen mellem de gensidigt udelukkende indflydelser fra øst og vest. Rusland synes fuldstændig opslugt i sin egen private verden og trækker vist meget mere end andre til at søge eksempler fra en positiv social tradition.

Samtidig skal man dog være forsigtig med ikke at være for overbevisende i sin argumentation, for ikke at give indtryk af ens egen åndelige overlegenhed. For eksempel ville det måske ikke være direkte forkert at karakterisere alle de bevægelser, som er blevet dannet i Østeuropa, som "demokratiske" bevægelser, men det ville alligevel være en uklar definition. Først og fremmest fordi en sådan påstand forudsætter, at man i Vesten er i besiddelse af en sikker og utvetydig model for demokratiet, at man har en sikker erfaring om det - et fuldendt begreb for det. Hvis ikke, kan definitionen af alle østeuropæiske bevægelser

som "demokratiske" - enten som følge af naiv eufori eller af beregnende strategi - betyde, at man begynder at tro, at alle disse bevægelser kun stræber efter eet: at slutte sig til os, at ligne os, at deltage i det mægtige liberale rum, både i politisk og økonomisk betydning.

Et sådant indiskutabelt udgangspunkt kan let blive opfattet som særdeles pågående for den del af folket, der er påvirket af den ortodokse kirkes opfattelse af, at man bør bekæmpe al vestlig indflydelse.

Rusland er endnu en gang midt i en af dets sædvanlige kriser. Det er ikke nyt at sige, at sovjetimperiets fald skabte et værditomrum og en higen efter en ny identitet og selvforståelse. Det faretruende ved det nyopståede tomrum er imidlertid, at det åbner mulighed for fremkomsten af en række spirituelle surrogater på trods af, at sådanne som regel forkastes af blot nogenlunde kulturelt begavede moderne mennesker, uanset hvor rådvilde og desorienterede de måtte være.

Men netop under voldsomme rystelser er behovet for åndens genfødsel størst. Tilstedeværelsen af personligheder, der kan være fødselshjælpere for en sådan genfødsel, kan være afgørende for et lands - ja hele verdens - genrejsning eller fald. Og genfødslen kan næres af en gensidig udveksling mellem forskellige landes åndelige arv og historiske erfaringer. Det kan både danskere og udlændinge have glæde af ved et højskoleophold, hvis begge parter og ikke mindst højskolen selv er åbne for udvekslingen.

*

Erkendelsen af ens egen kulturelle ballast og af en fremmed kulturs åndsliv og erfaringer er blandt de væsentligste gevinster ved et ophold i en anden kultur, som når udlændinge mødes med danskere under et højskoleophold i Danmark. Men også mere konkret mener jeg, at den danske højskole i almindelighed og Askov Højskole i særdeleshed har en del at byde på for udenlandske elever.

Uanset den ortodokse kirkes stigende indflydelse i Rusland, er Rusland fortsat et meget hedensk land. I den nuværende situation er det blevet specielt aktuelt for russere at finde en balance mellem *vita activa* og *vita contemplativa*, mellem det aktive og det funderende liv. Jeg kunne sagtens forestille mig Askov Højskole som et sted, hvor man stille og roligt kunne finde sig selv i denne forstand. Ikke mindst fordi man her lægger stor vægt på en kristen grundholdning og på at gennemgå kristendommens forskellige aspekter. Og det sker netop ikke udelukkende ud fra dens nationale særegenhed, men som en åben analyse af religionen som et grundlæggende træk ved menneskelivet.

Grundtvig betragtede det som skadeligt og ulykkeligt, når skolevæggene isolerer eleven fra det virkelige liv. Efter hans opfattelse var det ikke nok blot at akkumulere kundskaber. Eller at ophobe kundskaber for først derefter at mødes med det virkelige liv. Til forskel fra de traditionelle skoler kaldte Grundtvig sin nye skole for en "skole for livet". Heri er han enig med den største russiske digter, Aleksandr Pusjkin, der skrev, at "viden ikke er liv" (hvis jeg ellers tør oversætte hans digt).

Undervisningsstilen i en grundtvigiansk skole er samtaler, frit samvær, fællesskab mellem lærere og elever både i og uden for undervisningen - hvor forstanderen sidder for bordenden og døren til lærernes hjem altid står åben. På samme måde er ideallet for en højskole efter min mening, at den skal være et pletfrit forbillede for den intellektuelle moral, klarhed og hæderlighed, men den må ikke være isoleret fra menneskenes fornødenheder, og den skal være åben for alle.

Englænderne, der er stolte af deres århundredgamle uddannelsestradition, lader een finde sig i dens prokrusteseng. Amerikanerne piner sine unge med en række tænkelige og utænelige tests, som en anden domfældelse. Men danskerne? Danskerne stolthed er dialogen mellem lærer og elev, en dialog, som varer fra fødsel til død. Danskerne underviser og deltager i undervisningen, mens de taler frit.

Formålet med undervisningen er at vække en positiv interesse i livet hos unge mennesker og så at sige sætte deres samvirke med livet i gang. At kunne tale sammen, arbejde sammen, finde

sig i at leve sammen - det er de vigtige egenskaber, som man har brug for i livet. Dertil kommer et kæmpestort udvalg af fag i de danske højskoler, som bidrager til menneskehedens overlevelse ikke mindst ved ikke at levne sjælen mulighed for at være doven.

For en udlænding er det centralt at finde ud af, om denne højskolens undervisningsstil også er en model i det øvrige danske samfund. Det tror jeg det er. Dialog indgår i ethvert dansk fællesskab: blandt familiemedlemmer, mellem borgere og myndigheder, i Folketinget og med dronningen. Årsagen til denne forunderlige grad af almen harmoni skal vel findes i den særegne udvikling af det danske demokrati.

Hver af os må på et eller andet tidspunkt selv finde svar på spørgsmålet: Hvorfor har jeg brug for alt dette? Hvad er jeg til syvende sidst? Højskolen kan hjælpe unge med at få svar på de vanskelige spørgsmål og opnå en meningsfyldt tilværelse her i denne verden. For når man får indblik i sådanne fag som religionspsykologi, kristendomshistorie, oldtidens filosofi og mytologi m.m. som kan træffe f.eks. på Askov Højskoles undervisningsskema, så sker der gradvist en brydning af strålerne fra ens moderne *jeg* gennem prismet af det historiske *vi*.

*

Højskolen spiller en stor rolle ved at være et rum for menneskers kontakt med verden; en port, som åbner menneskets vej til andre. Det er interessant i denne sammenhæng at drage en parallel mellem det åndelige og det fysiske rum i Askov Højskoles virkelighed. Det er ingen hemmelighed, at nogle af de problemer, som skolen har for tiden, hænger sammen med at skolebygningerne er nedslidte, og at deres placering og indretning ikke helt svarer til moderne forestillinger. Her kan man naturligvis indvende, at menneskene på skolen ikke bor i bygningernes interiør, men i det social rum.

Men der eksisterer bestemt en sammenhæng mellem de to ting, ligesom i det hele taget mellem det materielle og det åndelige. Alle de ting, som udgør de ydre rammer for livet på skolen, bør

i princippet have til formål at formidle menneskelig sameksistens. Så uanset de aktuelle finansielle problemer bør man ud fra en langsigtet interesse kunne arrangere området på en sådan måde, at man til gengæld for eventuelle materielle tab får en gevinst i form af et rum, der er bedre egnet til kommunikation og samvær.

Min idealforestilling om en fremtidig arkitekturløsning er således, at Askov Højskole kunne samles om det ældgamle træ midt på den store græsplæne. Træet symboliserer Livets træ, Kundskabens træ, Verdenstræet, og bygningerne måtte med dette symbol som samlingspunkt placeres rundt om i en cirkel som en række lokaler med fri adgang fra det ene til det næste. Kun ligger forstanderboligen med sin komplette indelukkethed og uigennemtrængelighed som en hindring for denne cirkulære opfattelse.

At skolen samtidig bliver mindre, er ikke nødvendigvis en ulempe, selvom man traditionelt har været stolt af at have mange mennesker samlet under eet tag. Tværtimod er et lille, men frugtbart miljø at foretrække frem for et kæmpestort antal elever, som alligevel ikke er til at samle til een aktivitet, og som er tilbøjelige til hurtigt at blive delt op i en række undergrupper.

*

Årsagen til højskolernes krise i Danmark er efter min mening, at det fænomen, som i sin tid blev kaldt til live som en ganske særlig, national idé, nu har forvandlet sig til en multilateral organisme, som føler, at de danske klæder er blevet for små.

Ideen om en folkelig, alternativ uddannelse viste sig at være så fortræffelig, at den nu åbenbart kræver en mere global og universel anvendelse, såvel med hensyn til selve uddannelsesstrukturen som til finansieringen af projekter. Ikke mindst de bestræbelser på at samle Europa, der nu er i fuld gang, og som ledsages af en systematisk afsøgning af mulighederne for at finde nye følelsesmæssige og åndelige samlingspunkter, er med til at stille dette krav om internationalisering.

Det er mit håb, at også Rusland en dag vil kunne oprette lignende højskoler, hvor den rationalistiske, vestlige kulturs

repræsentanter kan opleve al den utøjlethed og spontaneitet og det vingefang, som på een gang udgør den russiske kulturs skønhed og tragedie.

Jaroslava Seift er russer og studerer nordisk filologi på Moskvas Universitet. Artiklen er betragtninger om Rusland og Danmark, om højskolen og om Askov efter forfatterens ophold på kurset "Danmark, danskerne, dansk" i sommeren 1995, og på vinterskolen 1996/97.

At rejse med en klassiker

Af Pernille Ballebye

Så var den der igen. Sommeren med de lyse nætter og de lette skørter. For de fleste en kærkommen årstid med afbrud i en hverdagsrytme, der måske af og til svinger lidt for mekanisk. Endelig har vinteren for alvor mistet sit mørke greb i en træt befolkning, endelig er det slut med at forskanse sig indendøre i hyggens navn. Nogle rejser udenlands for at søge nye indtryk og oplevelser. Der er også dem, der tager på højskole for at blive klogere og gladere. Andre nøjes med at lade sig begejstre bag den hjemlige havehæk i selskab med familie og venner, eller med bøger der i lange tider har stået hengemt i reolen.

I år var der ingen vej uden om. *Kongens Fald* af Johannes V. Jensen. I udgangspunktet følte jeg næsten en form for pligt overfor dette uden tvivl så indiskutabelt store værk. Hvorfor ikke bare flyde sorgløst med sommerens dovne strømme og lade sig underholde af en rigtig knaldroman?!

Måske min tøven skyldtes, at romanen, der efterhånden var blevet mig anbefalet adskillige gange, var en såkaldt klassiker. Egentlig havde jeg bare lyst til at falde tilbage på Mark Twains definition, der lyder på, at en klassiker er en bog, alle roser, men ingen læser. En polemisk, men ikke usand beskrivelse, der ville legitimere, at jeg fortsat kunne nøjes med at have *hørt* om denne roman. Eller jeg kunne undskylde mig med, at mængden af såkaldte klassikere efterhånden overstiger det tænkelige selv på nationalt plan. Selv for en litteraturstuderende, der formodes at bruge meget af sin tid på bøger, er det en uoverkommelig opgave at følge rimeligt godt med i nutidige udgivelser - kommende klassikere skal jo udpeges - og samtidig orientere sig så nogenlunde i litteraturhistoriens traditioner og tendenser.

Der er faktisk mange gode grunde til, at den såkaldt *store, udødelige* litteratur ofte må vente tålmodigt på at blive læst. Nutidens kulturforbruger har travlt. Han/hun har nok at se til med kunststillinger, filmforevisninger, koncerter, kulturfestivaler, kulturbyarrangementer, kulturnætter o.s.v. Ikke så sært, at få får læst ret mange af de klassikere, som udgør en vægtig del af vor nationale og europæiske kulturarv og selvforståelse. I forlængelse af Mark Twain kunne man lidt provokerende spørge, om litteraturen i virkeligheden er ved at finde vej til museet?! Man ser det for sig, et storstilet prestigebyggeri, der skal rumme Arkiv for Klassisk og Moderne Litteratur!

Rent faktisk talte man for ca. ti-femten år siden om bogens og litteraturens død fremprovokeret af computermediets stormløb. Set med bagklogskab synes rygten mest af alt at have været endnu et hurtigt mediepåfund, men man må dog medgive, at der er noget om snakken i en bestemt forstand. Det står i dag klart, at litteraturen har mistet tidligere tiders høje status og privilegier. De dage er tilsyneladende forbi, hvor begrebet *dannelse* var en ledetråd for den gode smag. Den "gode", "smalle" litteratur blev anset for at bidrage væsentligt til udvikling og forståelse af identitet og sammenhæng på det individuelle såvel som på det nationale, måske internationale plan.

Da jeg nåede så vidt som til at få købt *Kongens Fald*, studerede jeg over en anmelderkommentar trykt på bogens bagside: "Den sandeste bog, der er skrevet om det danske sind".

Sådan skrev én af Danmarks store: forfatteren, digteren og anmelderen Tom Kristensen, da romanen udkom i 1944. Jeg fremhæver hans smagsdom, fordi den meget klart udtrykker en holdning til sammenhæng mellem litteratur og identitet. En følelse, der klart nok har været forstærket i krigsårene, men som ikke er et fænomen, der stammer fra besættelsestiden. Siden nationalromantikken har vi for alvor dyrket idéen om en national enhedskultur, hvor bl.a. den "gode" litteratur kan oplyse om *danskheden*. Ét rige, ét folk, ét sprog, én litteratur... Helt op i dette århundrede kan man finde antagelser af, at det litterært kvalitative er forbundet med og udtrykker særlige værdinormer især omkring det nationale.

Jeg må indrømme, at anmeldercitatet var medvirkende til, at jeg havde svært ved at komme i gang med romanen. Måske fordi jeg i al ungdommelig blaserthed er træt af at diskutere danskhed og da slet ikke gider belæres af litteraturen om emnet. Og fordi jeg mener, at litterær værdi ikke kan og bør reduceres til statiske størrelser af ideologisk art, hvilket heldigvis er en almindelig antagelse nu om dage. Litteraturen stivner og dør, hvis vi ikke lader den berøre, provokere og forvirre os.

Det var nu nok ikke derfor, at man begyndte at diskutere litteraturens bortgang. Ikke fordi den i sig selv var blevet mindre pågående, men simpelthen fordi den sammen med dannelseskulturen var ved at miste sit tag i befolkningen. Den nationale dannelseskultur favoriserede groft sagt det såkaldt højkulturelle, selv om de grundtvigianske højskoler undervejs har forstyrret med sine mere folkelige kulturbegreber. Ikke desto mindre var Grundtvig i højeste grad en del af den nationalromantiske vækkelse, ligesom den danske litteratur altid har været et absolut grundfag på de almene folkehøjskoler.

Nu lever vi så i det postmoderne, det postindustrielle, ingenved-helt-hvad-samfund. En verden af pluralitet og globalitet, hvor gamle historiske forskelle for længst er ophævet og på visse områder er erstattet af andre og smidigere sammenføjninger, f.eks. på det litterære. Det er for eksempel meget svært at oprettholde en skelnen mellem høj og lav kunst overfor megen af dette århundredes litteratur. Den "gode" litteratur benytter sig måske bevidst af triviallitteraturens melodrama, og populære romaner kan teknisk set sagtens være raffineret skrevet. Eller det sker, at filosofiske og litterære sværvægtede udgives som tegneserier for at nå et større publikum.

Hovedsagen for dagens læser er, at kvalitet forstås som en egenskab, der opstår gennem mødet med værket, at læseren er aktiv i den betydningsskabende proces kaldet læsning. Det er selvfølgelig her, at kritiske røster sætter ind med advarsler om, at den kulturhistoriske arvemasse ad åre vil forfalde fra levende masse til mausoleum over tidligere tiders åndrige bedrifter. En konsekvens af dannelsesbegrebets opløsning er jo, at den enkelte læser ikke bare overtager en tradition, men får større frihed til

at vælge sig sine egne klassikere, hvilket også betyder, at det er blevet mere legalt at fortabe sig i læsestof, der engang blev regnet for mindre betydeligt.

*

Tilbage til *Kongens Fald*. Jeg fik den faktisk læst - midt imellem grillaftener, Tour de France og udlandsrejse. Jeg blev sågar berørt af den. Undervejs måtte jeg endda opgive et par fordomme, især den om danskheden. Romanen hylder ikke dannelsesidéen, hvis man dermed mener den idealistiske udviklingslære, hvor mennesket efter en række konflikter og stadier forsoner sig endeligt med sig selv og verden. Tværtimod handler den i bred forstand om menneskets rastløse færd og fald i en verden, der kun tilbyder øjeblikke af sanselig lykke.

Jeg ved ikke, om jeg er blevet klogere på mig selv, kongeriget eller verden som sådan. Jeg gjorde mest ophold ved romanens fantastiske sproglige koncentration og dens voldsomme billedannelser. Jeg forstår godt, at den allerede har overlevet flere generationer, for den har den grad af kompromisløshed, der kendetegner det, man kan blive nødt til at kalde god kunst.

Man kunne også kalde den en *klassiker* - med alt hvad det nu indebærer af forventninger og forudindtagethed. På forunderlig vis besidder ordet klassiker stadig en tiltrækningskraft, der i bedste fald dækker over noget endnu større. Fra sidst i tresserne og op igennem halvfjerdserne satte man i ungdommeligt liberale kredse alt ind på at begå fadermord på den borgerlige dannelseskultur. I forhold til litteraturundervisning betød det først på universiteterne og senere i gymnasierne og folkeskolerne, at det blev moderne at beskæftige sig med massekulturelle produkter som tegneserier, reklamer, film, popmusik o.a. Fordelene er som allerede nævnt, at den enkelte læser opnåede større frihed, og at mange af de forskellige medier, der dominerer vores samfund endelig blev fundet værdige til afkodning, fortolkning og læsning. Den gammeldags litteratur mistede status. Det betyder bl.a., at ungdommen med rette kan beskyldes for at være historieløs, vi kan simpelthen ikke vore klassikere. Det betyder i værste fald, at vi er indskrænkede læsere, der kun forstår vor

tids udtryksformer. De seneste år har man derfor i flere forskellige skole- og samfundskredse diskuteret nødvendigheden af at opprioritere egentlig litteraturhistorisk undervisning for at udbrede en almen viden.

På sin vis rører danneskulturen på sig igen. Her kan man så bare håbe, at det vil ske med historiens erfaringer in mente. At litteraturen ikke underordnes ideologisk tungetale, som radikale nationalister gør det i USA. At genetableringen af en litterær kanon sker under hensynstagen til tidligere oversete værker, så vi på den måde sørger for at blive ved med at genlæse og omfortolke traditionen og dens afkroge. At man fastholder, at vi som danskere er de nærmeste til at tage vare på den danske litteratur, pleje vækstlagene, købe nyudgivelserne og læse klassikerne.

Ikke fordi litteraturen dermed forpligter sig på at udtrykke noget eventuelt særligt dansk. God kunst er uafhængig af sin tid og det sted, den taler fra. I bedste fald kan den flytte grænser. Den stabiliserer sig ikke, men bliver ved med at tillade nye og andre læsninger samtidig med, at den bevarer en rest af uforsåelighed og uopnåelighed. I mødet med den er det lige meget, om man befinder sig hjemme i haven eller er på jordomrejse. Hovedsagen er, at man tør søge oplevelsen og flytte sig derefter.

Pernille Ballebye var elev på vinterskolen 1993 og er medlem af Askov Læringes bestyrelse.

Det samme

Af Lars Stadil

For at finde mig selv, må jeg lede.

Hvem leder?

Det gør jeg selv.

Hvem afgør, om jeg finder mig selv?

Det gør jeg selv.

En helt afgørende mærkværdighed ligger gemt her. Jeget er fordoblet. Et jeg, der leder, og et jeg, der ledes efter. Noget, der burde være ét og sammenhørende er splittet i to. Jeg er mig selv. I overensstemmelse med mig selv. At stemme overens. Men hvad stemmer i sådan en overensstemmelse?

Jeg stemmer med mig selv. Jeg er lig mig selv. Jeg er identisk med mig selv. Ikke at være fra den, ude af den. At være samlet, helt sig selv. Tre store ord. Identitet, jeg og selv.

Men hvad er da identitet?

Ordet er velkendt og bruges om en række forskellige forhold. Liget skal identificeres, dets identitet skal fastslåes. Man har en social identitet, en identitet som mand eller kvinde, en ungarlens eller pebbermøens eller forældrenes identitet. Højskolen har (haft) en identitet. Dette fordi vi identificerer, fastslår identiteter. Politiet gør det i forsøget på at adskille forbrydere fra lovlydige. Skuespilleren gør det i forsøget på at fremstille en troværdig anden. Vi identificerer og fastslår sådan identiteter.

Ordet kommer af det latinske substantiv "identitas". Substantivet er dannet af adverbiet "idem", der på sin side er sammensat af det demonstrative pronomen "id" = samme og den forstærkende endelse "em". "Idem" betyder da "den selvsamme, en-ogsamme". Idem har som sit etymologiske forbillede det græske ord "tau-tó", "det-samme", det vi kender i ordet tautologi, latinsk "*idemloquium*". En identitet fastslår en overensstemmelse, en lighed, en (væsens)-enshed.

Vi er os selv fra den ene dag til den anden, den ene uge til den anden, det ene år til det andet. Vi er os selv. Vi vågner ikke op en morgen og er en anden, står af bussen og har glemt, hvem vi er. Samtidig forandrer vi os gradvist, udvikles, bliver klogere eller dummere, gladere eller mere tyngede, under alle omstændigheder ældre indtil vi tilsidst, nå ja, dør. Vi er os selv, identiske med os selv; når vi da ikke er ude af den, fra den, forrykte, ekstatiske.

I filosofien formuleres identitetssætningen $A = A$. A er A . Påstanden reflekterer det enkelte forhold A . Eller sagt med andre ord. $A = A$ er betingelsen for A . Var A ikke lig sig selv fandtes virkeligheden, som vi kender den, ikke. Identitet er såvel en grundlæggende antagelse om vores tænknings inderste, som en antagelse om jegets ideale forhold til sig selv.

*

Mennesker har fundet sammen i et samfund. Lad os antage af praktiske grunde. Samfundet virker som en maskine. Hver lille del i maskinen har sin betydning og funktion i forhold til et overordnet defineret mål. Samfundets overordnede formål er servicering. For at dette overordnede formål kan opretholdes, har samfundet antaget en række love og vedtægter, regler, der gælder hver enkelt del af helheden. Alle disse forskellige underfunktioner til opretholdelse af det overordnede mål udføres af mennesker. Læger, advokater, konger, ministre, lærere, skraldemænd, købmænd osv. Underfunktioner i forhold til det overordnede mål. Servicering. At gøre forhold som spegepølser, ost, hostesaft, biografer, fjernsyn, gummistøvler og møntvask mulige. Forhold, der ikke ville være tænkelige uden et samfund.

Man er noget.

Man er nogen. I maskinen, samfundsmaskinen.

Dette, at man finder sammen og samles, bestemmer - det kan synes tilfældigt - den plads man får tildelt. I den tidlige græcitet anså man denne bestemte plads, hvert enkelt individ fik, for forudbestemt og i samklang med en overordnet antagelse om samfundets harmoni. Denne plads var samtidig en egentlig bestemmelse af individets identitet både som et ydre og et indre for-

hold. Det var den enkeltes pligt tilfulde at opfylde de krav, som den særlige plads stillede til individet.

I dag står det ydre forhold stærkest. Børn skal tage stilling til "hvad de vil være", når de bliver store. Samtidig men ikke udtalt ligger heri spørgsmålet om "hvem de vil være". Fordi vi identificerer en person med dennes plads og funktion i vores samling. Og fordi man selv optaget af og engageret i sit livs praktiske og arbejdsmæssige forhold lader sig identificere med dette. Man bliver lærer, advokat, journalist, handlende eller hvad man nu bliver, helt ind i sjælen. Det præger selv ens præferencer, både hvad angår tøj, biler, mad, foretrukne film og fjernsynsprogrammer, bøger og så videre. Man identificerer sig, bliver identisk med sit ydre, sociale, arbejdsmæssige liv.

Men mennesket er andet end den uomgængelige identitet, der er bestemt af det praktiske liv. Det er tværtimod på det private og isolerede sted, at mennesket skal finde sin overensstemmelse med sig selv. Det er her, der skal sammenhøres og beros. Det er her, der skal lyttes til sig selv. Den filosofiske skeptiker Sextus Empiricus formulerede i det andet århundrede metodiske principper, der sigtede på opnåelsen af en tilstand af indre ro, balance, overensstemmelse. Metodens overordnede princip er *ataraxien*, det vil sige en metodisk udelukkelse af alt, der trækker i eller skubber til det enkelte menneske. Men hvad er det, der trækker i og skubber til det enkelte menneske? Hvad skal lukkes ude?

Skepticistens ønske og mål er at kunne lade være med at tage fejl, at kunne blive i det fejlfri. Og menneskets sanseapparat er ikke pålideligt. Vi kan se forkert, høre forkert, føle forkert. Og så videre. Det, der gives gennem sanserne, skal udelukkes. For gennem denne udelukkelse kan skepticisten nå en tilstand af vindstille, ro, selvreflekteret gennemsigtighed. Alt skal udelukkes, kun ikke det, vi til syvende og sidst og mest egentligt er. At kunne dette kræver en særlig privilegeret omgivelse, der befordrer denne selvoptagethed. Det enkelte menneske skal kunne få sit eget rum, sin egen plads til at finde den indre samklang. Sådan en, føler jeg mig overbevist om, findes. En indre samklang.

Skeptikere betvivler det.

Men så igen.

Man synes at betvivle selv højskolens berettigelse. Men højskolen er netop dette rum, denne plads, hvor det enkelte menneske kan lure på sig selv, fri for andre forpligtelser end de, der er sat af højskolens princip. En plads hvor det enkelte menneske kan få mulighed for at vende sig mod sig selv. Et refleksivt mellemrum, som eksklusivt har denne mulighed indbygget, et sted hvor man har mulighed for at blive den samme som man er, sig selv, identisk med sig selv.

Og vi har, ved Gud, brug for mennesker, der er sig selv. Har vi ikke?

Lars Stadil er mag. art i filosofi og gæstelærer i litteratur og filosofi ved Askov Højskole.

FRA SKOLENS LIV

Askov Højskoles lokalkreds

*Af Bjarke Thomassen,
formand for Askov Højskoles lokalkreds*

Den 3. april i år blev foreningen "Askov Højskoles lokal-kreds" stiftet. Det skyldtes umiddelbart Askov Højskoles nuværende situation, som dog kun var den igangsættende faktor, idet oprettelsen af foreningen skal ses i en bredere sammenhæng. Den dybereliggende idé er nemlig at skabe en forening, der kan fungere som et folkeligt bagland for Askov Højskole.

I modsætning til de fleste andre folkehøjskoler har Askov Højskole aldrig haft en forening, der kunne samle den personkreds, der på en eller anden måde har en relation til Højskolen. Da foreningens midler udelukkende kommer fra et beskedent medlemskontingent, vil vores støtte aldrig blive af økonomisk art, men vil være at finde på andre områder. Dette fremgår også af vores formålsparagraf, som ser således ud:

- at udbrede kendskabet til Askov Højskole og dens vike,
- at fremme samspillet mellem Højskolen og egnens befolkning og
- at støtte Højskolen som kulturbærende institution, nalt og på landsplan.

Hvorledes forestiller vi os så, at disse ideer skal udformes i praksis?

Foreningen er endnu så ny, at vi ikke har fået fastlagt vores kommende aktiviteter. Imidlertid er bestyrelsen i fuld gang med at planlægge foreningens arbejdsområder. Vi har udarbejdet et "idékatalog", og med udgangspunkt i dette er vi i gang med at udvælge hvilke initiativer, vi skal tage i det kommende år. Udgangspunktet er selvfølgelig lokalkredsens formålsparagraf.

For så vidt angår den første pind: “at udbrede kendskabet til Askov Højskole og dens virke”, så håber vi, at foreningens medlemmer vil være medvirkende til dette. Foreningens medlemmer vil løbende blive orienteret om hvilke aktiviteter, der foregår på Askov Højskole, både med hensyn til kurser og arrangementer. Dermed håber vi, at mange af vores medlemmer får lyst til at deltage, og vi håber også, at vores medlemmer rundt omkring i landet vil lade disse oplysninger gå videre til venner og bekendte.

Med hensyn til den anden pind: “at fremme samspillet mellem Højskolen og egnens befolkning”, så tror vi, at dette bedst gøres ved at lave nogle arrangementer, der både henvender sig til egnens befolkning og til Højskolens elever. Dette vil selvfølgelig skulle foregå i et tæt samarbejde med Højskolen og dens ledelse.

Den sidste pind: “at støtte Højskolen som kulturbærende institution, regionalt og på landsplan” mener vi er uhyre vigtig for Højskolens fremtid. Askov Højskole har tradition for at være toneangivende inden for de danske folkehøjskoler, og dette vil vi gerne være med til at sikre også i fremtiden.

Derfor skal man turde gå nye veje, turde at forholde sig til den samtid, man befinder sig i - for derved at påvirke fremtidens samfund. “Askov Højskoles lokalkreds” vil gerne fungere som et idéforum, hvor idéerne kan tages op og vendes i fællesskab med Askov Højskole.

For et beskedent kontingent på 100,- kr. om året, kan du være med til at bakke vores arbejde op. Vil du vide mere om “Askov Højskoles lokalkreds”, eller ønsker du at være medlem, så kontakt undertegnede på tlf. 7536 1036.

ASKOV HØJSKOLES REGNSKAB 1/1 - 31/12 1996

Årselever i regnskabsåret

Faktiske årselever 81,38

i 1.000 kr.

INDTÆGTER:

Statstilskud	6.294
Skolepenge	5.246
Andre indtægter	5.673
Renteindtægter	4
Indtægter ialt	17.217

UDGIFTER:

Undervisning	
Lærerlønninger	3.753
Andre undervisningsudgifter	1.049
Undervisning ialt	4.802

Bygninger

Løn, bygninger	615
Prioritetsrenter	1.614
Skatter, afgifter, forsikring m. v.	130
Vedligeholdelse	441
Varme, el og vand samt rengøring	1.837
Bygninger ialt	4.637

Kostafdeling:

Løn, kostafdeling	1.893
Madvarer	1.695
Andre kostningsafgifter	636
Kostafdeling ialt	4.224

Administration:	
Løn, administration	1.149
Andre administrationsudgifter	1.031
Administration ialt	2.180
Andre udgifter	904
Renteudgifter	55
Udgifter ialt	16.802
<hr/>	
Resultat før afskrivninger	415
Afskrivninger	375
Henlæggelser	0
<hr/>	
Regnskabsmæssigt resultat	40
<hr/>	

BALANCE PR. 31/12 1996:**Aktiver:**

Ejendomme, kontantværdi	41.655
Inventar, undervisning	0
Inventar, kostafdeling	0
Inventar, administration	0
Anlægsaktiver ialt	41.655

Tilgodehavender:

Andre debitorer	411
Varelager	163
Restance skolepenge	43
Statstilskud, rest indeværende finansår	32
Forudbetalte udgifter	443
Likvide beholdninger	1.631
Omsætningsaktiver ialt	2.723

AKTIVER IALT **44.378**

Passiver:

Saldo 1/1 1996	19.478
Kapitalbevægelser	- 962
Regnskabsmæssigt resultat	40
Egenkapital ialt	18.556

Henlæggelser **120**

Gæld:

Langfristet gæld	21.792
Kortfristet gæld	3.868
Forud modtagne indtægter	42
Gæld ialt	25.702

PASSIVER IALT **44.378**

Eventualforpligtelser:

Leasingaftale varebil 1/1 1997 til 31/1 1999, kr. 76.930

ASKOV LÆRLINGES REGNSKAB 1/10 1995 - 30/9 1996

INDTÆGTER:	i kr.
Medlemskontingenter	43.920
Trøjesalg	248
Overskud, sommermøde	2.877
Renteindtægter	109
Diverse indtægter	560
Indtægter ialt	47.714

UDGIFTER:	
Årsskrift	21.226
Kontorhold	0
Tryksager	4.620
Regulering beholdning af trøjer	1.680
Porto	9.494
Rejseudgifter	7.168
Repræsentation	880
Diverse udgifter	14
Udgifter ialt	45.082

OVERSKUD	2.632
-----------------------	--------------

BALANCE PR. 30/9 1996:

AKTIVER:	
Kasse	823
Bank	25.317
Giro	5.368
Beholdning af trøjer	0
Aktiver ialt	31.508

PASSIVER:	
Saldo pr. 1/10 1995	28.716
Overskud	2.632
Egenkapital ialt	31.348
Skyldig til medlemmer	160
Passiver ialt	31.508

Medarbejdere på Askov Højskole

Ejvind Bartelsen, havemand
Christina Bonde, køkken
Jørgen Buch, lærer
Laila Christensen, kontor
Thormod Christensen, lærer
Inger Marie la Cour, lærer
Kristian la Cour, lærer
Inga Hansen, kontor
Rineke Hansen, lærer
Ulla Henningsen, lærer
Inger Holdt, rengøring
Svend Åge Jensen, varmemester
Ulla Jepsen, bogholder
Margit Jørgensen, køkkenassistent
Kirsten Korup, bibliotekar
Morten Kvist, forstander
Tove Kühne, rengøring
Linda Ljungmann, køkken
Ane Oldrup, køkken
Anders Pertou, lærer
Frede Poder, maler
Tina Schöneberg, køkkenassistent
Inge Toft, køkkenmedhjælper

Askov Højskoles styrelse:

Provst Finn Riber Jensen (formand)

Direktør Vagn Bjerre Christensen
Advokat Henning Høgsbro Holm
Gårdejer Gudmund Busk Jensen
Gårdejer Hans Wenzel

Fra Askov Lærlinge:

Højskolelærer Marianne Poulsen (næstformand)
Journalist Uffe Tønning

Askov Læringes bestyrelse:

Marianne Poulsen (formand)

Jo Anker (næstformand)

Poul Schou (sekretær)

Pernille Ballebye

Christian Dons Christensen

Michael Hjort

Niels Kristian Holm

Mimi Klausen

Dorte W. Larsen

Ingeborg Mohr

Eva Lund Pedersen

Peter Solkær Pedersen

Kirsten Ramskov

Uffe Tønning

Elevlisten

Vinterskolen/medie 1996/97:

Sara Alfort, Jordbovej 12, 1.tv., 8000 Århus C

Carsten John Andersen, Ny Blegdamsvej 5, 3.tv., 2100 Kbh. Ø

Anna Ankudowicz, ul. Czestochowska 1/5, 44-100 Gliwice, Polen

Tomasz Archutowski, ul. Spokojna 24 A/6, 84-240 Reda, Woj Gdansk, Polen

Maciej Balicki, Tysiaclecia 2/49, 83-000 Pruszcz, Gdansk, Polen

Agnes Boldsen, Klokkefaldet 1, 8210 Århus V

Lars Holst Bundgård, c/o Bundgård, Bøgevangenget 38, 4293 Dianalund

Jens Caspersen, Poul la Coursvej 27, st. v. 3, 8660 Skanderborg

David Damgaard, Tjørnehøj N 9, 2840 Holte

Maj Draggersdal, Stenvej 48, Humlum, 7600 Struer

Tine Eefsen, Smallemålet 2, 5250 Odense SV

Jan Esbersen, Østerby Allé 176, 8310 Tranbjerg J.

Julie Grønvald, Høghgårdsvej 9 C, 8641 Sorring

Gwendoline Horneman, Seestgårdsvej 6, 6000 Kolding

Andrea Hraseova, Sokolovská, CZ-186 00, Karlin, Tjekkiet

Karen Bjerre Husted, Krogsgårdvej 20, 7620 Lemvig

Mette Jacobsen, Granlien 45, st.mf., 9000 Ålborg

Jens Arnborg Jensen, Sibeliusvej 5, 7400 Herning

Mads Mostrup Jensen, Lobovej 15, 9230 Svenstrup

Steffen Hou Jensen, Grumstolsvej 78 A, 8270 Højbjerg

Anders Jersin-Mikkelsen, Dalsagervej 8, 8250 Egå

Anders Jørgensen, Bymarken 11 B, 4130 Viby
 Tamiko Kawakami, 466-8-403 Fueda, Japan
 Anna Kirstein, ul. Gryfa Pomorskiego, Gdansk, Polen
 Søren Krabbenhøft, c/o Elmelundvej 5, st.tv., 2700 Brønshøj
 Antonina Krankowska, ul. Pilotow 12 D/18, 80-460 Gdansk, Polen
 Anette Larsen, Kantatevej 3, 8900 Randers
 Sylvester Tore Larsen, Jagtvej 109 G, 4.tv., 2200 København N
 Julie Lindegård, Torø Huse Vej 47, 5610 Assens
 Rita Meilunaitė, Aukstaiciu 80-29, 5307 Panevezys, Litauen
 Jørgen Mortensen, Solvænget 21, Biersted, 9440 Åbybro
 Didde Rishøj Nielsen, Moseskrænten 53, 2860 Søborg
 Jeppe Dahl Nielsen, Færgestræde 10, 1.tv., 4220 Korsør
 Poul Tony Nielsen, Knudshovedvej 21, 1., 5800 Nyborg
 Thomas L. Nielsen, Vildtvej 6, 7130 Juelsminde
 Przemek Pelc, ul. Dywizjonu 303 5 c/1, 80-462 Gdansk, Polen
 Evelin Pull, Ehitajate Tee 1-335, Pärnu EE 3600, Estland
 Birgitte-Marie L. Raun, Gl. Kongevej 19, Åbenrå
 Thomas Ravn, Stevnsgade 39, 3.tv., 2200 København N
 Magdalena Ruemekasten, ul. Startowa 25 F/21, 80-461 Gdansk, Polen
 Tobias Schultz, Dr. Margrethesvej 29, 3.tv., 8200 Århus N
 Jaroslava Seifi, Bulvar Rokossovskogo 8/2-28, 107370 Moskva, Rusland
 Monika Shallo, Arkitekt Kasemi, P. 18, Ap. 8, Tirana, Albanien
 Brit Therkildsen, Otto Rudsgade 92, 5., 8200 Århus N
 Hanne Thuesen Vesterbro 82, 4.th., 9000 Ålborg
 René Thygesen, Musvågevej 6, 4700 Næstved

Vinterskolen 1997:

Anders Albrechtsen, Jensløvs Tværvej 11, 4.th., 2920 Charlottenlund
 Gitte Vaaben Andersen, Grundtvigsvej 16, 3.th., 1864 Frederiksberg C
 Hanne Andersen, Bjerrebyvej 6, Tullebølle, 5953 Tranekær
 Jimmy Horn Andersen, Skolegade 11, 2.th. Vejle
 Klaus D. Andersen, Gormgade 26 B, 7100 Vejle
 Christina Bennedbæk, Tværvej 37, Sedenstrandby, 5240 Odense NØ
 Brone Bieksaite, J. Kanto Aleja 9-7, Vilnius 2003, Litauen
 Sonia Sewan Cheng, Vejlands Allé 155, 2300 København S
 Loreta Gruniciūtė, Saltoniskiu 21-54, 2034 Vilnius, Litauen
 Julia Gubareva Litovskij Bulvar 3-2-483, 117593 Moskva, Rusland
 Mikkel Thørlun Haahr, Nysøvang 13 A, 2750 Ballerup
 Christian Hagenbo, Banebrinken 103, st.tv., 2400 København NV
 Thomas L.T. Hansen, Firkløvervej 11, 8240 Risskov
 Rikke Horsted, Krebseparken 93, 6710 Esbjerg V
 Charlotte M. Hougaard, Lille Elstedvej 68, 8520 Lystrup
 Kent Holt Johansen, Brovej 11, 8585 Glesborg
 Martin Juncher Sortbærvej 85, 8600 Silkeborg
 Helle Jørgensen, Stien 4, 6310 Broager
 Jolita Kartunaviciūtė, Neuzmirstuoliu 9-8, 2043 Vilnius, Litauen
 Ane S. Klein Knudsen, Mallinggårdsvej 17, 8340 Malling
 Dorte Winkel Larsen, Schacksgade 42, 1.tv., 5000 Odense C
 Enrika Liutkeviciute, Mazojo Kaimelio 54 A, Litauen

Violeta-Regina Mirocnikie, Rinklines 27-55, 2051 Vilnius, Litauen
 Stine L.M. Møller, Damvej 6, 4652 Hårlev
 Karsten Nielsen, Gormsgade 26, 1.tv., 7100 Vejle
 Signe I. Von Oettingen, Zum Dorfteich 7, 24975 Husby, Tyskland
 Juretė Rackaushaitė, Architektu 40-48, 2043 Vilnius, Litauen
 Irene Schlederermann, Kingstrupvej 143, 5591 Gelsted
 Kristjan Seema, Kevade 2-10, EE 2820 Paide, Estland
 Alexander Simpson, Dybbølstenvej 23, 6400 Sønderborg
 Jovilė Talat-Kelpšaitė, A. Paskevic-Ciotkos 21-5, 2041 Vilnius, Litauen
 Vanja Thaulow, Ved Hegnet 26, 2960 Rungsted Kyst
 Külli Tubin, Kannikese 4-8, Saku, EE 3400 Harjumaa, Estland
 Sonata Umantaitė, Gamyklos 1A-25, 4422 Viakuklė, Raseiniy raj., Litauen
 Pernille Werdelin, Jensløvs Tværvvej 10, st.tv., 2920 Charlottenlund
 Hongli Yang, No. 42, Xinghu Road, bin Hu Zh, Kina
 Jana Zernant, Oismäte tee 112-10, Estland
 Jacob Zeuthen, Bodenhoffs Plads 22, 5.tv., 1430 København K.

Skriveværksted, november-december 1996:

Ole Engberg Andersen, Hybenhøjvej 6, 4660 St. Heddinge
 Diana S. Ankersen, Fundertofte 8, st. 1, 8600 Silkeborg
 Eva Bernhagen, Skolevej 32, 2630 Tåstrup
 Inga Hammer, Guldagervej 22, 6240 Løgumkloster
 Eva Hansen, Skyttevej 142, 6760 Ribe
 Birgitte Hokkerup, N-5627 Jondal, Norge
 Arne Jensen, Aalborggade 8, st.th., 8000 Århus C
 Marie Johannsen, Rødegaardsvej 100 D, 1.tv., 5000 Odense C
 Inga Juhl, Fuglebakkevej 92, 2.th., 8210 Århus V
 Elin Senta Kildegaard, Strandgården 6, st.th., 2635 Ishøj
 Bent Nielsen, Havegade 12-1, 6640 Lunderskov
 Kirsten M. Nielsen, Brombærvej 13, 6870 Ølgod
 Kira Philipsen, Gyritegade 17, 1.th., 2100 København Ø
 Annette Schiøler, Lundsgade 10, st.th., 2100 Købehavn Ø
 Ejnar Sommer, Tøndervej 44, 6500 Vedsted

Skriveværksted, januar-februar 1997:

Per Ammundsen, Hyldegårdsvej 11, Ganløse, 3660 Stenløse
 Bjarne Ågård Andersen, Nørager 69 B, 7260 Sdr. Omme
 Freddy H. Andersen, Nørregade 16, 6240 Løgumkloster
 Christian Bach, Vietoft 20, 2950 Vedbæk
 Joachim Ramskov Boysen, Gerthasvej 1, 5000 Odense C
 Sys Hansen, Nørremarken 61, Gevninge, 4000 Roskilde
 Astrid Heidtmann, Nøddebjerget 6, 3400 Hillerød
 Niels Ebbe Jensen, Torvænget 92, 8310 Tranbjerg
 Carsten Johansen, Kildebakkegårdsallé 87, 2860 Søborg
 Herdis Lambæk, Sct. Laurentiivej 16 C, 8800 Viborg
 Jane Mondrup, Trueholmvej 12, 8381 Mundelstrup
 Heidi Rolle, Græsvangen 8, 9850 Hirtshals
 Jacob Zeuthen, Bodenhoffsplads 22, 5.tv., 1830 København K

Danmarks Pædagogiske Bibliotek

450005395319